

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В ЗАКЛАДАХ**

ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ»

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2319-сп
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
К.Є. Мілейко

Керівник: доцент кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти, доцент, к.пед.н. _____
Ю.Р. Мацкевіч

Рецензент: _____

Запоріжжя

2020

_____ (повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет _____

Кафедра _____

Рівень вищої освіти _____

Спеціальність _____

(шифр і назва)

Освітня програма _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

«_____» _____ 20__ року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)**

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи _____

керівник роботи _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «_____» _____ 20__ року № _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 86 с., 8 таблиць, 7 рисунків, 82 джерела, 6 додатків.

Об'єкт дослідження – процес соціального виховання дітей в закладах позашкільної освіти.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови соціального виховання дітей в закладах позашкільної освіти.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови ефективності соціального виховання підлітків в закладах позашкільної освіти.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, систематизація, узагальнення; емпіричні – тестування, анкетування, порівняння та інтерпретація, статистичні методи обробки даних.

Теоретичне значення роботи полягає у ґрунтовному розкритті виховних можливостей закладів позашкільної освіти, узагальненні напрацювань дослідників щодо реалізації функції соціального виховання .

Практичне значення роботи полягає в науковій конкретизації чинників та умов ефективності соціального виховання в закладах позашкільної освіти, що може бути використано при розробці програми заходів та планів соціального виховання педагогічними працівниками закладів даного типу.

Галузь використання: загальноосвітні заклади освіти, заклади позашкільної освіти, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ, ЗАКЛАД ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА УМОВА, ОСОБИСТІТЬ, ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ, СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ.

SUMMARY

Mileiko K. E. Social education of children in out-of-school education institutions.

The qualification work consists of an introduction, 2 sections, conclusions, a list of references (82 sources), 6 addenda on 20 pages. The volume of qualifying work is 86 pages. There are 8 tables and 7 figures.

The qualification work presents a theoretical and empirical study of the out-of-school education system in terms of ensuring the formation of the personality of children, in particular the educational potential of out-of-school education institutions, as well as the role of out-of-school education institutions in the social upbringing of children. It was assumed that the expansion of the social situation of development, the enrichment and improvement of the quality of social contacts due to the child's attendance at an out-of-school education institution would be a significant positive factor in his social upbringing. The key idea of the work is that the content of the activities of out-of-school education institutions determines the formation of specific socio-pedagogical conditions that determine the effectiveness of social education of children.

The object of the research is the social education of children.

The subject of the research is the process of social education of children in out-of-school education institutions.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and experimentally test the social and pedagogical conditions of the effectiveness of social education of adolescents in out-of-school education institutions.

Qualification work assignments:

1. To carry out a theoretical analysis of scientific, methodological and regulatory sources regarding the content and problems of social education of children.

2. Substantiate the essence of the educational potential of out-of-school education institutions.

3. Experimentally investigate the socio-pedagogical conditions of the effectiveness of social education of children in out-of-school education institutions.

In the first section “Social education in the context of the institution of out-of-school education”, a theoretical analysis of the essence and content of social education as a socio-pedagogical phenomenon is carried out. The features of the implementation of the educational function in out-of-school education institutions are analyzed, and the system of social education in out-of-school education institutions is substantiated.

The second section “Experimental study of social and pedagogical conditions for the effectiveness of social education in out-of-school education institutions” provides a justification and description of methods for studying the level of formation of key social competencies as a result of social education. The procedure for organizing and conducting an experiment aimed at studying the socio-pedagogical conditions of the effectiveness of social education in out-of-school education institutions is also revealed step by step. The final parts of the section contain a detailed analysis of the results of an experimental study of the social and pedagogical conditions of the effectiveness of social education in out-of-school education institutions, as well as a description of the socio-pedagogical conditions of social education in these institutions.

As a result of the study, the experimental hypothesis was confirmed: the expansion of the current social situation of development, the enrichment of high-quality social ties lead to an increase in the diversity of the repertoire of behavioral models of social response, makes the pupils of out-of-school education more socially adapted and active.

Key words: social education, out-of-school education institution, socio-pedagogical condition, personality, pedagogical communication, subject-subject interaction.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні засади соціального виховання дітей в закладах позашкільної освіти.....	12
1.1. Соціальне виховання дітей як об'єкт науково-педагогічних досліджень.....	12
1.2. Особливості реалізації виховної функції в закладі позашкільної освіти.....	25
1.3. Обґрунтування системи соціального виховання в закладах позашкільної освіти.....	39
Розділ 2. Експериментальне вивчення соціально-педагогічних умов ефективності соціального виховання в закладах позашкільної освіти.....	54
2.1. Діагностика рівня соціальної вихованості дітей.....	54
2.2. Процедура організації та проведення експерименту щодо вивчення соціально-педагогічних умов ефективності соціального виховання в закладах позашкільної освіти.....	61
2.3. Аналіз результатів експериментального вивчення соціально-педагогічних умов ефективності соціального виховання в закладах позашкільної освіти.....	67
2.4. Характеристика соціально-педагогічних умов соціального виховання дітей в закладах позашкільної освіти.....	77
Висновок.....	83
Список використаних джерел.....	87
Додатки.....	95

ВСТУП

В умовах трансформації суспільних цінностей, ідеалів та норм до сучасних закладів освіти висуваються підвищені вимоги стосовно виховання підростаючого покоління. Адже в процесі формування особистості, що відбувається в рамках реалізації виховної діяльності педагогічних колективів, закладаються ключові ціннісні орієнтири, які визначають стійку спрямованість людини протягом її дорослого життя. Тому на тлі виражених протиріч у прагненнях та очікуваннях сучасного українського суспільства, надзвичайно важливо спрямувати молоду людину на позитивне сприйняття оточуючої дійсності, зорієнтувати на конструктивні сторони життя, сформувати стійку установку на вибір здорового способу життя, плекати корисні навички та звички.

Оскільки людина, перш за все, соціальна істота, не останню роль в процесі виховання свідомого, відповідального та активного громадянина відіграє обізнаність та вміння орієнтуватися в соціальному житті, адаптуватися до нього, а також активно впливати на соціальне оточення. Формування подібних якостей передбачає наявність в особистості високого рівня соціалізованості, розвитку соціальних компетенцій та комунікативних навичок. Зазначені компетенції можуть бути сформовані в рамках особливого виду виховання – соціального виховання.

Соціальна ситуація розвитку людини на кожній віковій стадії характеризується наявністю чітко окресленого кола спілкування. В ранньому дитячому віці соціальна ситуація розвитку обмежена найближчими родичами; у дошкільнят вона дещо розширюється та включає вихователів та дітей у дитячому садочку, який відвідує дитина; у молодшого школяра до соціальної ситуації його розвитку потрапляють учасники освітнього процесу закладу освіти, в якому він навчається, тощо. Тобто по мірі дорослішання відбувається поступове розширення кола соціальних контактів майбутнього громадянина.

Можна стверджувати, що розширення соціальної ситуації розвитку за рахунок нових та позитивних контактів виступає важливим показником успішної соціалізації особистості та її соціального виховання. Враховуючи це, актуальність обраної теми кваліфікаційної роботи обґрунтовується необхідністю вивчення діяльності закладів позашкільної освіти, зокрема, їх ролі в соціальному вихованні дітей. Адже відвідуючи подібні заклади, кожний вихованець включається в нове коло контактів, що не може не позначитися на динаміці процесу його соціального виховання. Саме дослідженню впливу закладів позашкільної освіти на особливості соціального виховання учнів буде присвячене дане кваліфікаційне дослідження.

Питанням соціального виховання присвячені роботи багатьох науковців, зокрема, О. Андрусенко, Г. Лещук, О. Литовченка, С. Мартової, Т. Окушка, Е. Помиткіна, А. Рижанової, О. Сердюк, І. Стардобцевої та ін. Моделі, принципи, зміст функціонування закладів позашкільної освіти з різним ступенем деталізації висвітлені у працях В. Берека, О. Биковської, В. Вербицького, Г. Пустовіта, Н. Харінко, Т. Цвірова та ін. Є також ряд робіт в яких з різних позицій розглядається саме виховний потенціал закладів позашкільної освіти, зокрема, і можливості розвитку соціальних компетенцій під час відвідування вихованцями позашкільних установ: Н. Борбич, В. Вербицький, Л. Ковбасенко, Н. Крилова, Б. Купріянов, О. Литовченко, А. Мудрик, Г. Німич, Ю. Поліщук. Отже, інтерес до окреслених аспектів соціального виховання дітей, різних сторін функціонування закладів позашкільної освіти, зокрема, їх розвиваючого та виховного потенціалу, до питання створення умов для ефективного соціального виховання не згасає та привертає увагу багатьох відомих дослідників, що також свідчить на користь актуальності обраної проблематики дослідження.

Об'єкт дослідження: процес соціального виховання дітей в закладах позашкільної освіти.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні умови соціального виховання дітей в закладах позашкільної освіти.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови ефективності соціального виховання підлітків в закладах позашкільної освіти.

Зважаючи на багатоаспектність досліджуваної проблеми при формулюванні експериментальної **гіпотези** про визначну роль закладів позашкільної освіти в соціальному вихованні дітей ми виходили з декількох припущень:

1) розширення соціальної ситуації розвитку, збагачення та урізноманітнення, а також підвищення якості соціальних контактів за рахунок відвідування дитиною закладу позашкільної освіти буде виступати вагомим позитивним чинником її соціального виховання, що буде виражатися у більш високих показниках соціальної адаптованості та соціальної активності;

2) ефективність соціального виховання в закладах позашкільної освіти залежить від дотримання їх педагогічними працівниками діалогічно-особистісного стилю спілкування з вихованцями, а також систематичного проведення просвітницьких заходів безпосередньо або опосередковано спрямованих на розвиток соціальної компетентності дітей.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

1) здійснити теоретичний аналіз наукових, методичних та нормативно-правових джерел щодо змісту та проблем соціального виховання дітей;

2) обґрунтувати сутність вихованого потенціалу закладів позашкільної освіти;

3) експериментально дослідити соціально-педагогічні умови ефективності соціального виховання дітей в закладах позашкільної освіти.

Для виконання поставлених завдань використовувались такі методи:

- теоретичні – аналіз, систематизація, узагальнення – дозволять опрацювати наукові джерела, вивчити психодіагностичні матеріали, визначити сутність та зміст функціонування закладів позашкільної освіти в аспекті забезпечення соціального виховання учнівської молоді;

- емпіричні – тестування, що дозволить визначити рівень сформованості

соціальних компетенцій дітей, які відвідують заклади позашкільної освіти, у порівнянні з дітьми, які отримують освіту тільки в межах школи, та надасть можливість опосередковано перевірити вплив специфічних соціально-педагогічних умов закладу позашкільної освіти на ефективність соціального виховання; порівняння та інтерпретація, що будуть застосовані на етапі обробки результатів емпіричного дослідження.

Теоретичне значення роботи полягає у ґрунтовному розкритті виховних можливостей закладів позашкільної освіти.

Практичне значення роботи полягає в науковій конкретизації чинників та умов ефективності соціального виховання в закладах позашкільної освіти, що може бути використано при розробці програми заходів та планів соціального виховання педагогічними працівниками закладів даного типу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1.1. Соціальне виховання дітей як об'єкт науково-педагогічних досліджень

Важливою метою сучасної освіти та одним із пріоритетних завдань суспільства і держави є виховання, соціально-педагогічна підтримка становлення і розвитку високоморального, відповідального, творчого, ініціативного, компетентного громадянина.

Логіка наукового дослідження передбачає першочергове визначення понять, що входять до складу предмету дослідження, та їх всестороннє теоретичне осмислення. Виконання даної умови дає можливість досліднику сформулювати уявлення про зміст та «межі» досліджуваного явища, про його можливий вплив та зв'язок з соціально-педагогічними та психологічними феноменами, спрогнозувати ефекти його прояву у різних практичних ситуаціях. Саме тому на першому етапі необхідно поскладово операціоналізувати поняття «соціальне виховання» та пов'язану з ним іншу наукову термінологію.

В педагогічній літературі виховання тлумачиться як процес формування особистості [11]. Як суспільне явище виховання складний і суперечливий процес входження, включення підростаючого покоління в життя суспільства, в побут, суспільно-продуктивну діяльність, розвиток особистісних якостей та індивідуальності.

Як зазначає Н. Волкова формування нових напрямів у педагогіці співпало з періодом переосмислення сутності виховання й відродження терміна «соціальне виховання» як педагогічної категорії та його включення в категоріальний апарат соціальної педагогіки.

Аналіз сучасних поглядів на дефініцію соціального виховання, показав,

що соціальне виховання розглядають з позицій актуалізації інтеграції виховного потенціалу суспільства (Б. Вульфов), в аспекті виховання всіх вікових груп і соціальних категорій людей (А. Мудрик). Г. Андреева підкреслює, що соціальне виховання – це двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого боку, процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище. Е. Белінська вважає, що соціальне виховання має бути сфокусовано на досягненні успішності соціалізації підростаючих поколінь в сучасних умовах і саморозвитку людини як суб'єкта діяльності і як суб'єкта спілкування[6, 10, 41, 42]. Отже, соціальне виховання дітей є однією з важливих складових суспільного життя. Насамперед воно спрямовано на досягнення таких цілей як забезпечення у державі сприятливих умов соціалізації підростаючого покоління та саморозвиток людини як особистості та суб'єкта діяльності.

Аналіз різних підходів до виховання як педагогічного процесу та соціального виховання дозволяє виділити деякі загальні та відмінні риси цих процесів.

1. В межах соціального виховання індивід розглядається як член соціальної групи, соціальної спільності, суспільства в цілому, як представник тієї чи іншої культури. Соціальне виховання робить акцент на формуванні соціальних якостей та соціальної компетентності особистості.

2. У сфері соціального виховання розглядається ключове питання про те, який виховний вплив на індивіда має соціальне життя суспільства саме по собі, яким чином особистість формується під впливом зв'язків з соціальною групою. Окремий індивід та його життя окремо від групи при цьому не розглядаються. Соціальна педагогіка розглядає, які соціальні обставини прямо або опосередковано впливають на виховання людини у масштабах планети, країни та місця його проживання (регіону, міста, села, мікрорайону), яку роль

відіграють у його житті і вихованні засоби масової комунікації, сім'я, спілкування з оточуючими людьми і деякі інші чинники.

3. Соціальне виховання характеризує:

- спрямованість на регулювання соціально-культурної взаємодії в соціальній групі, спільності;
- опора на соціальне наслідування, соціальні почуття, соціальні потреби і інтереси;
- опора на соціальну творчість;
- соціальне виховання в усіх його модифікаціях, моделях, технологіях служить суспільно-державним інструментом стабілізації суспільства;
- система соціального виховання знаходиться під постійним контролем суспільства, тобто тієї соціальної системи, частиною якої вона є.

4. Соціальне виховання зорієнтоване на вирішення двох взаємопов'язаних завдань – успішної соціалізації підростаючого покоління в сучасних умовах і саморозвиток людини як суб'єкта діяльності і спілкування, а також як особистості [31].

У роботах В. Бочарова та Б. Бітінас соціальне виховання трактується як педагогічно орієнтована й доцільна система суспільної допомоги, необхідна підростаючому поколінню в період його включення в соціальне життя. Концепція передбачає повноцінне використання в соціально-педагогічному процесі всього арсеналу засобів і можливостей, якими володіє суспільство з метою формування особистості, адекватної вимогам суспільства і такою, що в певній мірі випереджає його розвиток [4].

Виділяють значну кількість різновидів виховання. В основі релігійного виховання лежить феномен сакральності (тобто святість), і значну роль у ньому відіграє емоційний компонент, який стає провідним у сімейному вихованні. У той же час в соціальному і коректувальному вихованні головує раціональний компонент, а емоційний грає істотну, але лише другорядну роль. Основою

дисоціального виховання є психічне та фізичне насильство [8].

Соціальне виховання створює можливості для оволодіння людиною необхідними з точки зору суспільства соціальними, духовними і емоційними цінностями (знаннями, переконаннями, вміннями, нормами, відносинами, зразками поведінки).

А. Мудрик визначає соціальне виховання як складову частину процесу соціалізації, педагогічно регульовану і цілеспрямовану на формування соціальної зрілості і розвиток особистості за допомогою включення її в різні види соціальних відносин в спілкуванні, грі, в навчанні і суспільно корисної діяльності. Автор стверджує, що цей процес спрямований на планомірне створення умов для цілеспрямованого розвитку духовно-ціннісних орієнтацій людини в процесі соціалізації. Ці умови створюються в процесі взаємодії соціальних, групових та індивідуальних суб'єктів в таких сферах як:

- освіта (навчання, освіта, самоосвіта);
- організація соціального досвіду (організація життєдіяльності формалізованих груп, вплив на неформальні групи, стимулювання самодіяльності в формалізованих групах);
- індивідуальна допомога людині (допомога у вирішенні проблем, індивідуальні бесіди, індивідуальні консультації, піклування та опіка, патронат і т.д.).

Мета соціального виховання визначається А. Мудриком як сприяння особистісному розвитку людини, реалізації її здібностей і можливостей в суспільстві через накопичення соціального досвіду і формування соціальної компетентності.

Етапи протікання процесу соціального виховання схематично представлено на рис. 1.1 (за А. Мудриком) [41].

На думку Н. Волкової соціальне виховання функціонує в конкретному суспільстві, отже, воно культивує той набір цінностей, які адекватні типу державного устрою, соціально-політичній системі даного суспільства [11].

Рисунок 1.1. – Етапи соціального виховання.

Можна виділити дві групи цінностей культивованих соціальним вихованням:

1) цінності культури даного суспільства, що стали імпліцитно притаманними їй в ході історії, а також формулюються багатьма поколіннями мислителів, які внесли вклад в розвиток культури;

2) цінності, що мають конкретно-історичний характер і визначаються ідеологією конкретного суспільства в той чи інший історичний період його розвитку [11].

Ця група цінностей залежить від політичних, правових, моральних, філософських поглядів, в яких усвідомлюються і виражаються відносини людей до дійсності, а також інтереси великих соціальних груп, і які в значній мірі визначають всі аспекти життя суспільства і його членів.

Розуміння соціального виховання як складової частини соціалізації, а також підхід до нього як суб'єкт-суб'єктної взаємодії і визначення його як створення умов для цілеспрямованого розвитку і духовно-ціннісних орієнтацій людини дозволяє виділити ряд принципів, які можуть розглядатися підставою організації процесу соціального виховання в закладах освіти.

Грунтовний теоретичний аналіз показав, що під принципами соціального виховання розуміються основні вихідні положення, на базі яких теоретично розробляються та практично впроваджуються зміст, форми і методи виховання. До таких принципів належать:

- принцип природодоцільного соціального виховання;
- принцип культуровідповідності соціального виховання;
- принцип центрації соціального виховання на розвиток особистості;
- принцип гуманістичної спрямованості соціального виховання;
- принцип колективності соціального виховання;
- принцип соціального загартовування;
- принцип діалогічності соціального виховання [18, 58].

Традиційно система соціального виховання розглядається як сукупність державних організацій, діяльність яких спрямована на реалізацію виховної політики держави. Система соціального виховання може функціонувати на національному (державному), регіональному і локальному рівнях. Система соціального виховання знаходиться під постійним контролем суспільства, тобто тієї соціальної системи, частиною якої вона є. Загальновідомим є те, що система соціального виховання включає в себе різні виховні організації, такі як:

- навчально-виховні заклади різного типу;
- установи для дітей, підлітків з ослабленим здоров'ям;
- установи для обдарованих дітей;
- установи для дітей і підлітків з обмеженими можливостями;
- установи, що займаються корекцією і реабілітацією дітей та ін. [24].

Разом із сукупністю установ багато дослідників до структурних компонентів системи соціального виховання відносить:

- кошти, що виділяються державою для функціонування системи виховання;
- кадри, необхідні для реалізації функціонування системи соціального виховання: організатори виховання на національному, регіональному, локальному рівнях; вихователі-професіонали, вихователі-волонтери та ін.;
- цінності, що культивуються державною системою виховання, що узгоджуються з соціально-політичною, економічною, ідеологічною системами суспільства;
- органи управління освітою;
- об'єкти соціального виховання.

Основні цілі системи соціального виховання:

1. Формування здатності особистості до активного функціонування в конкретній соціальній ситуації;
2. Забезпечення повноцінного розвитку особистості як неповторної людської індивідуальності;
3. Формування соціальної активності особистості, здатної до індивідуальної творчої діяльності по перетворенню дійсності і себе;
4. Формування особистості, що готова прийняти на себе відповідальні справи і рішення і в повній мірі реалізує свою індивідуальність.

Система соціального виховання передбачає безперервну, педагогічно доцільну організацію виховного процесу з урахуванням специфіки соціальної ситуації розвитку особистості і її психологічної позиції на всіх вікових етапах (раннє дитинство, дошкільник, молодший школяр, підліток, старшокласник і т.д.), в різних сферах мікросередовища, де розвивається особистість (сім'я, дитячий садок, клас, школа, будинок, квартал, клуб, любительське об'єднання, неформальна група і т.д.); за участю всіх суб'єктів виховання від дитини до батьків, педагогів, різних професійно-виховних установ, соціальних педагогів, представників громадськості.

Головна функція соціального виховання полягає в передачі з покоління в покоління всього того основного досвіду, який людство накопичило в усіх

сферах суспільно-економічного, політичного і культурного життя. А також направлене на створення гуманних відносин в суспільстві, пошук нових педагогічно-компетентних рішень у різноманітних кризових ситуаціях. Основними функціями соціального виховання є:

- культурологічна (формування особистої культури індивіда);
- соціалізуюча (координація та керування шляхом виховання, спрямованістю перебігу процесу соціалізації);
- адаптаційна (навчання ефективним моделям освоєння індивідом нових життєвих ситуацій);
- ціннісноутворююча (закріплення в поведінці індивіда соціально визнаних норм);
- інтегративна (акумуляція всіх виховних впливів соціального середовища).

Зміст виховання становить виховна діяльність, організована педагогом. Це різна діяльність по засвоєнню досвіду, розвитку творчих сил і здібностей особистості: пізнавальна діяльність, ціннісно-орієнтована, громадська, трудова діяльність, художня, фізкультурна діяльність, а також діяльність вільного спілкування. В основі організації лежить забезпечення активної позиції вихованця.

Можна виділити наступні основні напрямки, що визначають зміст соціального виховання:

- громадянське виховання – спрямоване на виховання громадянина, патріота своєї країни, для якого цінності, ідеали, норми і правила, що склалися в державі виступають орієнтирами і керівництвом в самореалізації;
- суспільне виховання – виховання соціально активної особистості людини даного суспільства, для якого суспільні інтереси виступають пріоритетом в житті і діяльності;
- формування людини відповідно до соціального ідеалу, визначеного державою, що прагне через виховання підготувати якісно нове покоління людей;

- виправлення наслідків негативного соціального виховання людини, що передбачає, що у виховній діяльності різних інститутів можуть бути витрати, які слід виправляти через спеціально створену виховну систему, і таким чином, забезпечуючи найбільш доцільне формування особистості громадянина.

Сфери соціального виховання можуть бути пов'язані як з наданням індивідуальної допомоги людині, так і з організацією досвіду її життєдіяльності, зберігаючи при цьому можливість реалізації гуманістичного потенціалу соціального виховання, що створює умови для самореалізації людини на основі загальнолюдських цінностей. На думку А. Мудрика основне завдання соціального виховання особистості полягає у формуванні стійкого способу життєдіяльності особистості, виборі життєвих сенсів, які потребують нових ціннісних орієнтацій, соціальних установок, мотивів поведінки, що забезпечує його повноцінне функціонування в навколишньому соціальному просторі [43].

Соціальне виховання має свою структуру, яка містить такі структурні компоненти:

1) цілеспрямоване соціальне виховання (соціально-контрольована соціалізація) – цілеспрямований вплив на формування особистості через діяльність різних навчально-виховних закладів, спеціально створених для цього;

2) опосередковане соціальне виховання (відносно спрямована соціалізація) – опосередкований виховний вплив на особистість через систему масових комунікацій, через освітню, культурну, соціальну діяльність державних і недержавних установ, де реалізуються безпосередні взаємозв'язки особистості і суспільства, здійснюється формування особистісної свідомості, його норм і вимог;

3) середовищне соціальне виховання (стихійна соціалізація) – стихійний виховний вплив виховного середовища на формування особистості.

Одним з пріоритетних завдань процесу соціального виховання є соціальне самовизначення, яке залежить від двох найважливіших умов:

забезпечення включеності молодих людей в реальні соціальні відносини і самореалізація особистості в процесі соціальної взаємодії (рис. 1.2). Дані позиції говорять про значущість формування в процесі соціального виховання такого інтегративної якості особистості як соціальна компетентність.

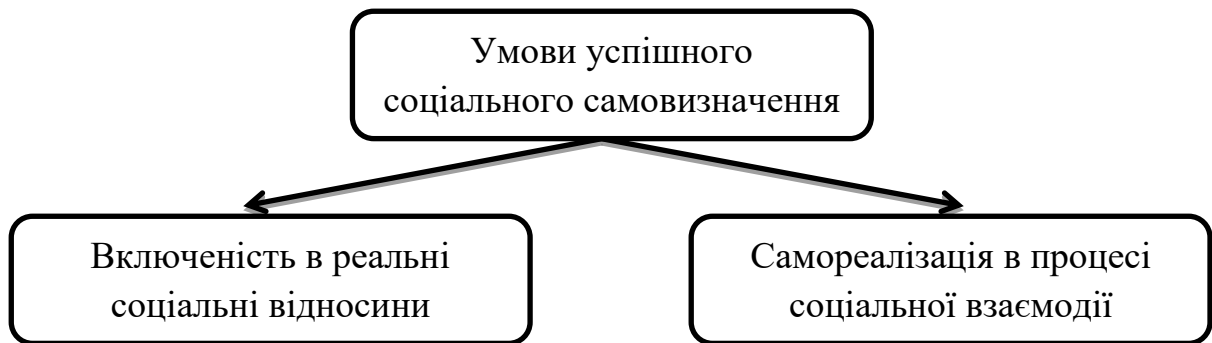

Рисунок 1.2. – Умови успішного соціального самовизначення

З точки зору компетентнісного підходу в процесі соціального виховання в закладах освіти необхідно:

- навчити вчитися, тобто навчити вирішувати проблеми в сфері навчальної діяльності;
- навчити пояснювати явища дійсності, їх сутність, причини, взаємозв'язки, використовуючи відповідний науковий апарат, тобто вирішувати пізнавальні проблеми;
- навчити орієнтуватися в ключових проблемах сучасного життя – екологічних, політичних, міжкультурної взаємодії та інших, тобто вирішувати аналітичні проблеми;
- навчити орієнтуватися в світі духовних цінностей;
- навчити вирішувати проблеми, пов'язані з реалізацією певних соціальних ролей;
- навчити вирішувати проблеми, загальні для різних видів професійної та іншої діяльності;
- навчити вирішувати проблеми професійного вибору, включаючи підготовку до подальшого навчання в закладах освіти системи професійного

навчання [41, 42].

Соціальна компетентність пов'язана з оточенням, життям суспільства, соціальною діяльністю особистості, вона включає: здатність до співпраці, вміння вирішувати проблеми в різних життєвих ситуаціях; навички взаєморозуміння; соціальні і суспільні цінності і вміння; комунікаційні навички; мобільність в різних соціальних умовах.

Важливо відзначити, що поняття «соціальна компетенція» визначається дослідниками як здатність орієнтуватися в повсякденних життєвих ситуаціях, вирішувати виникаючі типові і нестандартні задачі, спираючись на привласнені соціальні цінності і розвинені особистісні орієнтації, використовуючи набуті вміння та навички, навчальний і життєвий досвід [13].

I. Зимня визначає в якості ведучих власне соціальні компетенції:

- компетентність у сфері збереження здоров'я;
- компетентність громадянськості;
- інформаційно-технологічна компетентність;
- компетентність соціального взаємодії;
- компетентність спілкування.

Можливість організації процесу формування соціальної компетентності учнів в процесі соціального виховання багато в чому буде залежати від врахування при проектуванні даного процесу зовнішніх і внутрішніх чинників. Серед зовнішніх чинників можна виділити наступні:

1) психолого-педагогічні (професійний рівень психолого-педагогічних кадрів, можливість підвищення кваліфікації в рамках обраного напрямку виховних стратегій, потреба в підвищенні рівня вихованості особистості; відповідність програмно-методичного забезпечення виховного процесу соціокультурної специфіці і цінностям навколишнього соціуму; вибір педагогічних технологій, виховних форм навчальної та позанавчальної діяльності, додаткової освіти);

2) соціальні (соціокультурні та освітні можливості соціуму; соціальні умови функціонування освітнього закладу; забезпеченість соціально-

педагогічними кадрами; умови проживання в регіоні);

3) економічні (рівень економічного розвитку регіону і району, в якому функціонує освітня установа; рівень доходів населення; господарські традиції регіону; фінансові витрати на реалізацію соціальних виховних моделей);

4) демографічні (рівень народжуваності, перспективи розвитку і функціонування соціуму, міграційні процеси в регіоні);

5) соціокультурні (розвиток соціокультурних традицій навколишнього соціуму; можливості збереження і розвитку національно-культурних цінностей регіону; рівень взаємодії та співпраці всіх суб'єктів освітнього соціуму; наявність загальних цілей і установок в соціокультурному розвитку учнівської молоді, у вихованні підростаючого покоління) [28].

До внутрішніх чинників відносяться ті, що відображають наступні специфічні особливості: вікові особливості, субкультура, соціальний досвід і ціннісні орієнтації, потреби і мотивації, умови, засоби і технології занурення особистості в соціальне життя суспільства. Серед внутрішніх чинників формування соціальної компетентності учнів особливо важливі соціально значущі види діяльності.

У зв'язку з цим діяльність усіх суб'єктів соціального виховання повинна передбачати три взаємопов'язаних напрямки:

1) передачу (організацію) соціального досвіду дітей і створення необхідних, найбільш сприятливих умов для повноцінної самореалізації, саморозвитку кожної дитини як особистості, її самоактуалізації в сім'ї та її найближчому оточенні; самовиховання у бажаному для суспільства напрямку; активізацію – всіма наявними у суспільства засобами – інтелектуального, емоційного, морального, культурного, фізичного та інших напрямів розвитку особистості в соціумі;

2) створення виховуючого середовища в сім'ї і її найближчому оточенні; формування в мікросередовищі соціально схвалюваних, соціально значущих групових і колективних норм, орієнтацій і цінностей, що є основою сприятливого психологічного клімату, високого емоційного тону, що сприяє

збереженню референтної значущості цього оточення для особистості;

3) процеси реалізації та соціальної реабілітації, що припускають комплекс заходів подолання асоціальних відхилень у розвитку особистості і поведінці, забезпечення соціальної допомоги та захисту дітей з метою подолання соціальної дезадаптації і включення їх в нормальну життєдіяльність.

Отже, соціальна компетентність – це базисна, інтегральна характеристика особистості, що відображає її досягнення в розвитку відносин з іншими людьми, що забезпечує повноцінне оволодіння соціальною реальністю і дає можливість ефективно вибудувувати свою поведінку в залежності від ситуації і відповідно до прийнятих в соціумі на даний момент нормам і цінностям.

Аналіз літератури дав змогу пересвідчитись, що соціальне виховання органічно пов'язане з навчанням, освітою, психологічною підготовкою особистості, самоосвітою. Це єдиний, комплексний, інтеграційний, багатофункціональний процес, який передбачає використання всього наявного арсеналу педагогічних засобів і можливостей з метою морального, соціального виховання і розвитку особистості [6, 10, 11, 16, 24].

У психологічному плані соціальне виховання являє собою процес взаємодії вихователя та вихованця (в тому числі соціальних інститутів і індивіда), в результаті чого відбувається усвідомлення індивідом і коригування значущих якостей особистості. Ефективність соціального виховання багато в чому залежить від рівня взаємодії різноманітних соціальних інститутів, перш за все – від взаємодії сім'ї, освітньо-виховних установ і соціальних служб. При цьому мається на увазі узгоджений комплексний вплив на соціально-педагогічну ситуацію, яка вимагає покращення в інтересах дитини [50].

Планомірне створення умов для соціального виховання можливе в ході взаємодії індивідуальних, групових та соціальних суб'єктів у трьох взаємопов'язаних і в той же час відносно автономних за змістом, формах, способах і стиліях взаємодії процесах:

- 1) освіта включає в себе систематичне навчання і самоосвіту;
- 2) організація соціального досвіду здійснюється завдяки участі дитини у

різних формалізованих та неформалізованих об'єднаннях (клас, гурток, дворова компанія однолітків, сусідство, референтна група тощо);

3) індивідуальна допомога – це свідомо спроба інших осіб (батьків, вчителів, близьких, друзів тощо) допомогти дитині набути певних знань, навичок для задоволення власних потреб та потреб інших людей; в усвідомленні дитиною своїх цінностей та можливостей; в розвитку самосвідомості та самоствердженні, почутті приналежності до певної групи та соціуму.

Отже, під соціальним вихованням в його сучасному трактуванні розуміється створення умов і стимулювання розвитку людини, його соціального становлення з урахуванням і використанням всіх соціальних впливів і впливів. А результатом соціального виховання є соціальність як здатність людини взаємодіяти з соціальним світом. З розвитком соціальності людина отримує здатність до соціального саморозвитку і самовиховання.

1.2. Особливості реалізації виховної функції в закладі позашкільної освіти

З плином часу освітній простір України все більше концентрується на соціально-психологічних та соціально-педагогічних підходах, на переосмисленні діяльності освітніх установ з точки зору новітньої галузі педагогічної науки – соціальної педагогіки. Вчених цікавлять соціально-психологічні закономірності та механізми становлення / формування особистості в процесі перебування в різних соціальних інститутах від самого початку життєвого шляху (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська та інші) [4, 24].

Як зазначають В. Вербицький, О. Литовченко та ін. в нашій країні протягом тривалого часу соціальне виховання було спрямоване переважно на розвиток в людині відповідних ідеологічно заданих зразків соціальності через формування зовнішнього соціально заданого боку життєдіяльності [34].

На сьогоднішній день у межах педагогіки в цілому та соціальної педагогіки зокрема приходить розуміння важливості формування не лише зовнішньої, а й внутрішньої сторони сучасної соціально відповідальної, компетентної та творчої особистості. На думку В. Кириченко сучасні соціокультурні тенденції все більше актуалізують соціальну сторону здобуття освіти, її, в першу чергу, соціалізуючу роль. Мова йде власне про соціальне виховання [25].

Досить часто завдання соціального виховання пов'язують зі сферою позашкільної освіти, діяльністю позашкільних освітніх. Це пов'язано з тим, що на відміну від класичної шкільної освіти, сфера позашкільної освіти в силу специфіки своєї діяльності пов'язана насамперед з реалізацією виховної місії суспільства. Під специфікою функціонування закладів позашкільної освіти мається на увазі необов'язковий характер їх відвідування учнями, диференціація видів діяльності в залежності від інтересів та потреб дитини, переважання творчих видів діяльності, відсутність жорстких вимог до навчальних досягнень, що створює атмосферу, найбільш сприятливу для вільного та безпосереднього спілкування вихованців цих закладів. Очевидно, що позашкільні заклади виконують важливу роль додаткового «полігону» соціального виховання.

Досить детальну характеристику специфіки функціонування позашкільних закладів освіти, які впливають на специфіку реалізації функції соціального виховання, надає А. Мудрик. На думку науковця заклади позашкільної освіти мають ряд характеристик, які роблять їх особливим освітнім осередком та сприяють успішній соціалізації вихованців. Серед них:

1) Специфіка входження дитину в установу позашкільної освіти. Відвідування закладу позашкільної освіти є для дитини добровільним, тобто виключає обов'язковість та будь-який примус. Це виражається в тому, що його відсутність не може бути перепорою для продовження освіти, набуття професії. Добровільність також пов'язана з самостійним вибором дитиною змісту предметної діяльності, тривалістю участі в житті того чи іншого об'єднання.

Оскільки численні заклади позашкільної освіти пропонують різні послуги, проявляється такий характер відносин, коли дитина та її батьки виступають в ролі замовників освітньої послуги. Відносини «замовник-виконавець» створюють передумови для вибору предметної спрямованості діяльності в такому закладі. Це призводить до постійної орієнтованості системи позашкільної освіти на приваблення дітей, оскільки від цього залежить можливість реалізувати освітню програму педагогом. Такий принцип комплектування виховної організації створює необхідність забезпечувати мотивацію участі в діяльності у вихованців, що обумовлює креативність життєдіяльності дитячих колективів, диференціацію та індивідуалізацію виховного процесу, орієнтованість на процеси самопізнання, самовираження та самореалізації дитини, діалогічний характер спілкування між педагогом та дитиною [41, 42].

2) Специфіка взаємовідношень з загальноосвітнім закладом, в якому дитина отримує освіту. Позашкільний заклад завжди виконує функцію доповнення до основної школи. Додаткова освіта призначена доповнити дитині ту загальну та необхідну для всіх основу, яку забезпечує школа, за допомогою різних матеріалів та по-різному. Це доповнення має здійснюватись у руслі бажань та можливостей дитини, суспільства та держави. За влучним висловом А. Мудрика додаткова освіта приречена на периферійну роль – бути зверненим в минуле або майбутнє, оскільки його зміст складає те, що перестало бути загальним та обов'язковим, а також те, що ще таким не стало. Ця периферійність не принижує значення додаткової освіти, а навпаки робить його потужним засобом гуманізації системи освіти в цілому: його зміст доповнює матеріал шкільної програми, заповнює наявні з точки зору вимог повсякденного життя «пробіли» в змісті основної освіти, часто має міждисциплінарний, синтетичний характер. Досить часто мотивом відвідування закладів позашкільної освіти є ситуативний інтерес, прагнення бути включеним в референтну групу, знайти нових друзів, що свідчить про виражений соціалізуючий ефект [41].

3) Сприяння в професійному самовизначенні учнів. Призначення даних виховних організацій для дітей старшого дошкільного та всього шкільного періоду приводить до того, що в них професійна орієнтація стає довготривалим процесом поступового уточнення інтересів дитини, наближення його до майбутньої професії шляхом численних проб та помилок у сфері практичної діяльності завдяки поглибленню та розширенню змісту освіти. Важливо, що в закладі позашкільної освіти навчання відрізняється практичною спрямованістю, тому в його змісті відносно велику частку складає освоєння прийомів та способів навчальної та практичної діяльності, що створює широкі можливості для професіоналізації вихованців [41].

4) Опосередкованість соціального виховання в закладах позашкільної освіти. Характерною рисою закладів позашкільної освіти є оптимальне співвідношення стихійної, відносно спрямованої, відносно підконтрольної соціалізації та свідомої самозміни людини.

5) Робота педагога у сфері позашкільної освіти регламентується програмою, яку він створює на основі власних уявлень та легалізує через відповідну експертизу та затвердження. Отже, ефективність професійної діяльності педагога додаткової освіти обумовлена його самореалізацією. Відомо, що багато педагогів у сфері позашкільної освіти, являючись фахівцями в конкретній предметно-практичній сфері, не мають професійно-педагогічної підготовки, а тому вирішення ними задач соціального виховання відбувається інтуїтивно. Тим більше, що педагог позашкільної освіти певним чином обмежений в методах управління діяльністю та поведінкою дитини, обмежений в засобах вимог та покарань. Тому дитина як правило не відчуває емоційного дискомфорту в процесі спілкування з ним. В даному випадку ефективний педагог у сфері позашкільної освіти для керування діяльністю вихованців встановлює діалогічні відносини, а активність вихованців в опануванні змісту освіти забезпечується шляхом стимулювання їх інтересу. Такий педагог в очах дитини є спеціалістом в привабливій сфері діяльності, тому вона готова встановлювати з ним контакт, щоб опанувати цю діяльність. Образо педагога

позашкільної освіти відрізняється від образу шкільного вчителя в сторону більшої довіри, більш комфортних відносин, спільного інтересу один до одного та до навчальної дисципліни [41]

Так, О. Безпалько, Н. Борбич, Б. Купріянов, О. Литовченко розглядають позашкільну педагогіку як особливу галузь педагогіки, покликану визначити закономірності формування гармонійно розвиненої особистості засобами позашкільної роботи, які випереджатимуть зміни, що відбуваються в суспільстві [3, 23, 31, 34]. Як вже акцентувалось у центрі уваги позашкільної педагогіки – особистість дитини, її потреби та інтереси, а не предмет, не зміст і не метод, чим вона суттєво відрізняється від педагогіки школи. Посиллює це враження ще й те, що метою виховання в системі позашкільної освіти є створення оптимальних умов для становлення моральної, культурної особистості, свідомого громадянина; сприяння соціальному становленню вихованців, їх самореалізації та професійному самовизначенню; створення умов для інтелектуального, фізичного й культурного розвитку особистості, формування її системи цінностей, соціальної позиції. Досягнення даної мети можливе за умови вирішення наступних завдань:

- задоволення потреби дітей в заняттях за інтересами;
- створення умов для успішної соціалізації та адаптації дітей в сучасних соціально-економічних умовах;
- розширення освітнього простору шляхом функціонування гуртків туризму, природознавства, краєзнавства, гуртків технічної, біологічної та екологічної спрямованості тощо;
- реалізація заходів, спрямованих на профілактику бездоглядності, злочинності та інших правопорушень серед неповнолітніх;
- формування інтересу до практичної та дослідницької діяльності;
- виховання дбайливого ставлення до природи, залучення дітей до природоохоронної діяльності;
- формування інтересу до культури, історії, природи рідного краю, навичок дослідницької роботи;

- розвиток можливостей та підтримка обдарованих та талановитих дітей з урахуванням їх індивідуально-психологічних особливостей;
- організація змістовного дозвілля дітей шляхом проведення масових заходів (змагання, конкурси, семінари), організації активного відпочинку, а також заходів оздоровлення та фізичного розвитку [3, 23, 31, 34].

Традиційно протягом історичного становлення системи позашкільної освіти з 18-20-х років ХХ ст. позашкільні заклади розглядалися саме як осередки соціального виховання. Історичні джерела підтверджують той факт, що на початку 20-х рр. ХХ ст в Радянському Союзі відбувалася гостра соціально-політична криза, що призвела до цілого ряду негативних соціальних явищ безпосередньо пов'язаних з дітьми: безпритульність, бродяжництво, сирітство, соціально-педагогічна занедбаність [34]. Тільки в Україні майже 95 % дітей шкільного віку не мали можливості відвідувати школу, а кількість безпритульних дітей перевищувала 1,5 млн. [34]. Намагаючись виправити ситуацію тогочасна влада почала активно впроваджувати заходи щодо створення системи позашкільної освіти, що виражалася в створенні численних колоній для дітей з бідних сімей. Так, у 1919 р. було створено спеціальний підвідділ шкільних трудових колоній і дитячих клубів, до обов'язків яких належала організація дитячих трудових колоній, клубів, майданчиків, бібліотек-читалень для школярів і дітей шкільного віку [42]. У цей період розвивається широка мережа дитячих клубів, які, зокрема, виконували функції соціального виховання тощо.

Становлення власне системи позашкільної освіти відбувалося у 20-30-і рр. ХХ століття. Саме в цей час у м. Києві започатковано роботу першої біологічної станції, 1925 р. (нині – Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді МОН України); розпочала роботу перша дитяча технічна станція, 1927 р. (нині – Український державний центр позашкільної освіти МОН України), створено Центральну дитячу дослідну екскурсійну станцію, 1930 р. (нині – Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді МОН України) і відповідних дитячих закладів обласного та

районного рівня. Із 1934-1935 рр. в Україні розвиваються нові структури позашкільних закладів, зокрема у Харкові, Києві відкрито палаци піонерів і жовтенят (нині – комплексні позашкільні навчальні заклади: Харківський обласний Палац дитячої та юнацької творчості, Київський Палац дітей та юнацтва), започатковано створення відповідних закладів майже в усіх обласних центрах, значно розширилася мережа станцій юних натуралістів, техніків, туристів, клубів і секцій на базі та за підтримки промислових, комунальних і сільськогосподарських підприємств [41].

Дуже важливу роль в процесі соціального виховання відігравали оздоровчі табори, організація діяльності яких сприяла на той час не лише оздоровленню, а й значною мірою соціальному вихованню дітей та молоді. Зокрема, у 1925 р. було створено табір юних піонерів «Артек», головним чином як санаторний табір для ослаблених дітей, які пережили першу світову та громадянську війни, проте вже з перших років оздоровча та виховна робота в ньому були нерозривними [34].

Подальший розвиток системи позашкільної освіти, пов'язаний з Другою світовою війною: з'являються формалізовані дитячі рухи тимурівців, червоних слідопитів, проводяться спеціальні дитячі воєнізовані походи, оборонно-спортивні ігри. У численних оборонно-спортивних гуртках школярі починають вивчати військові спеціальності.

Подальший розвиток у радянський період зумовив становлення позашкільних навчальних закладів різних типів, що становили систему позашкільної освіти, яка мала чітко визначені навчально-виховні завдання, зокрема значною мірою спрямовані на соціальне виховання дітей та учнівської молоді.

Для кращого усвідомлення виховної ролі закладів позашкільної освіти та їх внесок у соціальне виховання підростаючого покоління необхідно пам'ятати, що серед першочергових завдань соціально-педагогічної роботи такий науковець як М. Лукашевич виділяють наступні:

- зміцнення та активізація адаптаційного потенціалу особистості;

- збереження та покращення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості, створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей і самореалізації особистості;

- надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості [35].

В цих соціально-педагогічних завдання фактично відображено сутність діяльності позашкільного закладу освіти як інституціалізованої форми соціального виховання, що покликана їх реалізувати.

На сучасному етапі в контексті реалізації закладами позашкільної освіти компетентнісного підходу, виділяють наступні функції: соціальна, психологічна, освітня [44].

Соціальна функція спрямована на задоволення:

- батьківського запиту – уявлення про те, що необхідно або чого бракує їх дитині: зайнятість, допрофесійна підготовка, освіта за додатковими предметами, вирішення проблем неповної сім'ї, престижність занять, здоров'я;

- дитячого запиту – задоволення потреби пізнавального та особистісного розвитку, спілкування, дозвілля та проведення часу. Тут слід зауважити, що дитячий запит динамічний за своєю суттю, оскільки він постійно змінюється в процесі розвитку дитини, а також в залежності від віку та відповідного йому типу ведучої діяльності;

- економічного запиту – можливість основного та додаткового заробітку: допрофесійна підготовка дітей;

- правоохоронного запиту – профілактика девіантної та асоціальної, протиправної поведінки дітей.

- соціального запиту – вимоги спільноти, що формується на межі культури, освіти та здоров'я населення;

Психологічна функція реалізується в наступних більш спеціалізованих та вузьких функціях:

- компенсаторна – психологічна компенсація неуспіху в сім'ї, школі, серед ровесників тощо;

- консультаційна – консультації для педагогів, батьків та дітей.
- релаксаційна – можливість відпочити від жорсткої регламентації поведінки в сім'ї та в школі;
- розвиваюча – створення освітнього середовища, що забезпечує умови для фізичного та психічного розвитку дітей: реалізація дитячих інтересів, набуття вмінь та навичок. Якщо дитина не має можливості проявити себе в родинному та шкільному середовищі, вона може проявити себе в закладі позашкільної освіти в плані розвитку, самоствердження, самоактуалізації.

Освітня функція реалізується в наступних більш спеціалізованих та вузьких функціях:

- навчання, що задовольняє пізнавальний інтерес конкретної дитини;
- освіта за додатковими дисциплінами, тобто дисциплінами додатковими по відношенню до стандартного переліку навчальних дисциплін загальноосвітніх закладів (СЮТ, хореографія, спортивні секції тощо);
- пропедевтика професійної освіти;
- професійне самовизначення;
- соціалізуюча – спілкування з ровесниками, самоствердження, самовизначення, в тому числі і можливість спробувати знайти себе в різних видах діяльності, накопичення суспільного досвіду, становлення дитини як особистості, набуття можливості та здатності бути не тільки об'єктом, але і суб'єктом соціальних впливів та взаємодій [63].

Перед розкриттям змісту виховної функції позашкільної освіти необхідно визначити її основні соціальні функції. Посилаючись на О. Литовченко можна назвати такі основні соціальні функції позашкільної освіти:

1) освітньо-культурний розвиток особистості, прилучення її до загальнолюдських і національних цінностей, сприяння становленню особистості як індивідуальності з притаманними їй потребами, інтересами, здібностями; розвитку її здатності до самопізнання, самовиховання. Результат реалізації цієї функції також розглядається як результат виховання в системі позашкільної освіти;

2) додаткова освіта, що, може як виступати засобом професійного самовизначення, так і сприяти гармонійному розвитку особистості, у тому числі й корекції певних її недоліків. На думку Ю. Поліщук позашкільна освіта як сфера здобуття додаткових наукових знань, створення можливостей практичного їх застосування, що відбувається у відповідності з потребами й інтересами самого суб'єкта навчального процесу, має важливе конвенційне значення щодо узгодження інтересів суспільства й конкретного учня;

3) створення умов для набуття особистістю соціальних знань, соціально значущих умінь і навичок, соціального досвіду, необхідного для її позитивної соціалізації [51, 52].

Повертаючись до основного питання про особливості реалізації виховної функції в закладах позашкільної освіти, слід зауважити, що серед основних соціально-педагогічних функцій позашкільного закладу освіти А. Золотарьова виокремлює наступні: 1) соціокультурний розвиток; 2) організація корисного дозвілля; 3) соціальна підтримка; 4) соціально-педагогічна профілактика; 5) соціальна реабілітація та адаптація [34].

Безперечно ключовою функцією закладів позашкільної освіти в плані підвищення рівня соціалізації дітей та підлітків є організація змістовного та корисного дозвілля дітей та молоді, що полягає в забезпеченні їх доступу до культурних цінностей, створення умов для творчої самореалізації поза основними закладом здобуття освіти та поза сім'єю. На нашу думку цілком доречно розглядати цю функцію як складову соціального виховання, оскільки конструктивно організоване дозвілля в більшості випадків передбачає розширення кола спілкування, інтенсивне накопичення соціального досвіду, знайомство з різноманітними соціальними інститутами. Як зазначає О. Литовченко відповідну функцію можна розглядати як у контексті навчально-виховного процесу, організаційно-масової роботи позашкільних навчальних закладів, так і значною мірою в діяльності оздоровчих таборів.

Функція соціальної підтримки передбачає створення цілеспрямованої системи практичних, соціальних, політичних, правових, психолого-

педагогічних, економічних та інших соціально-захисних заходів, що забезпечують нормальні умови для фізичного, розумового і духовно-морального розвитку дітей, запобігання порушення їхніх прав і людської гідності. Важливим результатом реалізації такої функції є усвідомлення дитиною соціальної захищеності, формування готовності до соціального самозахисту власних інтересів [34].

На думку О. Безпалько функція соціально-педагогічної профілактики передбачає так звану первинну профілактику, що спрямована насамперед на інформування про шкідливий вплив негативних звичок та покликана формувати в особистості стійку діючу установку на неприйняття та категоричну відмову від негативних звичок. Можна назвати такі конкретні форми реалізації первинної соціальної профілактики у закладах позашкільної освіти:

- інформування про наслідки асоціальних дій, пристрасті до шкідливих звичок (тютюнопаління, вживання алкогольних напоїв, наркотичних та токсичних речовин);
- тлумачення норм законодавства щодо попередження асоціальної поведінки, ознайомлення з нормативно-правовими документами пов'язаними з цим питанням;
- наведення аргументів на користь здорового способу життя;
- формування вмінь конструктивної організації власного дозвілля;
- реалізація потреби в самовираженні, створення умов для самореалізації особистості в різних видах суспільно корисної активності [1].

На сьогоднішній день доведено визначну роль позашкільних закладів освіти в реалізації функції соціально-педагогічної профілактики, на базі яких з цього питання проводяться такі спеціальні заходи як лекторії, круглі столи та семінари, молодіжні психологічні форуми, форум-театри. Цьому питанню присвячені дослідження таких науковців як О. Безпалько, Л. Бурняшевої, А. Мудрик, Г. Пустовіт, При цьому позашкільний освітній заклад виступає платформою для зустрічі людей різного статусу та кваліфікації, які діляться з

дітьми корисною інформацією та досвідом, пов'язаних з запобіганням наркоманії, алкоголізму, Інтернет-залежності та інших видів адиктивної поведінки.

Соціальна реабілітація розглядається у практиці соціально-педагогічної роботи як комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин унаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму; зміни соціального статусу (безпритульні діти, біженці). В контексті реалізації соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти доцільно говорити, що позашкільний освітній заклад виступає як такий, що забезпечує соціальне становлення та розвиток інтересів, здібностей, нахилів, потреб у самореалізації вихованців, підготовку їх до активної професійної та громадської діяльності, організацію їх змістовного дозвілля та відпочинку [57]. У зв'язку з реабілітаційною функцією закладів позашкільної освіти О. Литовченко вказує на психологічну та педагогічну реабілітацію як самостійні напрями реабілітаційної діяльності цих закладів. При цьому психологічна реабілітація виступає як система заходів спрямованих на подолання уявлень про власну безпомічність, про безвихідь становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості у собі, підвищення самооцінки, сприяння готовності до здійснення зусиль щодо подолання проблемної ситуації тощо. Педагогічна реабілітація полягає в реалізації виховних та навчальних заходів, передбачає навчання, виховання та всебічний розвиток дітей, що мають особливості розвитку та психофізичні обмеження, створення умов для розвитку їх потенційних можливостей, отримання ними досвіду людських взаємин і перебування в суспільстві, ознайомлення з основами побутових, комунікативних, ділових, правових норм поведінки [34]. Формами реалізації функції соціальної реабілітації в закладах позашкільної освіти можуть бути соціально-творчі проекти, клуби сімейного спілкування для батьків, які мають дітей з особливими потребами, робота фахівців за сучасними програмами психологічної корекції та реабілітації.

Реалізація виховної функції закладів позашкільної освіти тісно пов'язана

з їх взаємодією та співпрацею з іншими установами освіти та культури, медичними закладами, громадськими організаціями, фахівцями міських, районних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. На практиці можна знайти реальні приклади взаємодії педагогів різноманітних центрів дитячої та юнацької творчості з фахівцями райдержадміністрацій, районних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей, що реалізують спільні проекти та соціально-профілактичні заходи спрямовані на сприяння в соціальному становленню дітей та молоді та попередження девіацій (в м. Київ, в м. Кривий Ріг тощо) [34]. Ефективним також є запрошення до участі в заходах, спрямованих на профілактику шкідливих звичок, людей, які в минулому були залежні від тютюнопаління, алкоголю або наркотиків, але змогли позбавитись від стану залежності. Вони можуть навести дітям конкретні повчальні випадки, що ілюструють катастрофічні для залежної людини наслідки адиктивної поведінки. На думку О. Андрусенко залучення учнів до участі в таких проектах сприяє інтеріоризації соціальних цінностей, здобуттю соціального досвіду та компетентності, профілактиці відхилень у соціальному розвитку особистості [1].

О. Литовченко на основі узагальнення наявних підходів до розуміння сутності та завдань соціально-педагогічної діяльності та змістовного наповнення соціально-педагогічної діяльності як різновиду функціонування в межах певного освітнього простору виділяє наступні аспекти реалізації соціально-педагогічного потенціалу позашкільних закладів освіти:

- сприяння самореалізації особистості у відповідності до її інтересів, потреб, здібностей та нахилів;
- «згладжування» можливого негативного впливу на особистість чинників соціальної ситуації розвитку;
- структурування освітнього середовища задля максимального досягнення виховної мети – плекання та творення особистості;
- сприяння формуванню соціальної позиції особистості на основі інтеріоризації норм і цінностей соціального середовища, знань та досвіду;

- цілеспрямоване формування власної системи цінностей як умови формування соціальної стійкості особистості;
- зміцнення та активізація адаптаційного потенціалу особистості за рахунок розвитку особистісних якостей, набуття професійних знань і умінь, самоствердження в певній сфері;
- надання соціально-педагогічної, психологічної підтримки та допомоги особистості щодо вирішення наявних зовнішніх або внутрішніх утруднень та негараздів;
- профілактика фізичних, психічних та соціальних відхилень особистості [34].

Отже, узагальнюючи викладений теоретичний аналіз, можна стверджувати, що позашкільна освіта – це сукупність інститутів саме соціального виховання, що виступає базовою функцією роботи позашкільних закладів освіти. Ці установи у співпраці з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді виконують соціально-педагогічні функції щодо сприяння соціальному становленню особистості шляхом самореалізації в соціально та особистісно значущій діяльності, соціальної реабілітації дітей та молоді з особливими потребами, профілактики девіантної поведінки учнівської молоді тощо [34].

1.3. Обґрунтування системи соціального виховання в закладах позашкільної освіти

Актуальність розвитку системи соціального виховання в закладах позашкільної освіти як умови створення розвиваючого соціально-освітнього середовища, обумовлена вимогами соціальної та освітньої політики. Позашкільні навчальні заклади можуть функціонувати у формі центрів, комплексів, палаців, будинків, клубів, станцій, кімнат, студій, шкіл мистецтв, початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного

виховання), спортивних шкіл, фізкультурно-спортивних клубів за місцем проживання, дитячих стадіонів, бібліотек, флотилій, галерей тощо, які здійснюють позашкільну освіту. Тут слід зауважити, що позашкільному навчальному закладові як соціально-освітньому інституту властиві загальні та специфічні ознаки, що обумовлює, по-перше, його системну сутність як складової системи позашкільної освіти, системи освіти України загалом; по-друге, його унікальність, яскраву специфіку [64]. Отже, сучасна система позашкільної освіти включає широку мережу позашкільних освітніх закладів та інших просвітницьких установ, що реалізують значущі соціальні функції та мають власну специфіку функціонування, принципи та зміст діяльності. На думку А. Мудрика діяльність працівників даних закладів є соціально-педагогічною за своєю внутрішньою суттю та спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, на всебічний розвиток соціальних якостей особистості, задоволення її соціокультурних потреб, а досить часто і на реабілітацію соціально дезадаптованих вихованців, що полягає у відновленні соціально прийнятних форм поведінки [41, 42].

Узагальнюючи форми реалізації завдань соціального виховання позашкільними закладами освіти, можна говорити про те, що виховання дітей та молоді здійснюється:

- у навчально-виховному процесі творчих об'єднань (гурток, змагання, концерт тощо);
- у межах спеціально організованих заходів (соціальні проекти, благодійні акції, виховні програми тощо);
- як самовиховання, самовдосконалення учасників навчально-виховного процесу, що стимулює необхідність відповідати цінностям, нормам, вимогам тощо, встановленим у колективі позашкільного навчального закладу [24].

Зміст заходів системи соціального виховання, а значить його соціально-педагогічний виховний потенціал закладів позашкільної освіти полягає у формуванні ціннісного ставлення до суспільства та держави як соціального інституту, а також до людей

Ціннісне ставлення особистості до суспільства та держави виявляється в таких якостях, як: патріотизм, національна самосвідомість, правосвідомість, політична культура та культура міжетнічних відносин. Патріотизм є виявом особистості любові до свого народу, поваги до українських традицій, відчуттям своєї належності до України, усвідомленням спільності власної долі з долею Батьківщини, досконале володіння українською мовою. Національна самосвідомість містить: особисту ідентифікацію зі своєю нацією, віру в її духовні сили та майбутнє; волю до праці на користь народу; уміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, що мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією. Розвинена правосвідомість виявляється в усвідомленні особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів і державної влади. Політична культура включає формування політичної компетентності, лояльного та водночас вимогливого ставлення громадян до держави, її установ, органів влади, здатність брати активну участь у політичному житті України. Культура міжетнічних відносин передбачає наявність у дітей та учнівської молоді полікультурної компетентності, поваги до прав людини; інтересу до представників інших народів; толерантне ставлення до їх цінностей, традицій, мови, вірувань; уміння йти на компроміси з різними етнічним та релігійними групами заради соціального миру [34].

Ціннісне ставлення до людей виявляється в моральній активності особистості, прояві чуйності, чесності, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, готовності допомогти іншим, обов'язковості, добросовісності, ввічливості, делікатності, тактовності; умінні працювати з іншими; здатності прощати та просити пробачення, протистояти виявам несправедливості, жорстокості [34].

Підходячи до обґрунтування системи соціального виховання, що

реалізується в закладах позашкільної освіти, в глобальному контексті можна умовно виділити в ній наступні різнорівневі компоненти: 1) статичні: особистість педагога та учня (характеристики, що мають відносну стабільність та стійкість; 2) динамічні: порядок взаємодії між ними, засоби впливу, форми та методи роботи з метою ефективної соціалізації учнів (обумовлюють динаміку протікання процесу соціального виховання та забезпечують якість освітнього середовища); 3) змістовні: зміст навчального матеріалу, що транслюється (думки, ідеї, положення, що має засвоїти та якими має керуватися учень). У більш вузькому сенсі система соціального виховання – це тільки система заходів виховного впливу та їх форми.

Подібний підхід до моделювання системи соціального виховання демонструє О. Литовченко та ряд інших науковців [34]. На їх думку виховний потенціал позашкільного навчального закладу становлять комплекс чинників і умов, що визначають його педагогічні можливості. Як компоненти системи соціального виховання можна розглядати:

- суб'єктів виховного процесу (педагогів, вихованців, батьків, адміністрацію закладу);
- виховне середовище закладу (духовне, матеріальне (предметне) та подієве наповнення життєдіяльності вихованців; морально-психологічний клімат тощо);
- принципи, покладені в основу навчально-виховного процесу;
- зміст навчально-виховного процесу, форми та методи реалізації змісту;
- взаємозв'язки з іншими соціальними інститутами тощо [34].

Обґрунтовуючи систему соціального виховання в закладах позашкільної освіти необхідно проаналізувати роль педагогів в цьому процесі та відповісти на питання про те, яким чином у ході взаємодії з педагогом можуть бути сформовані соціально значущі риси та компетентності вихованців.

Серед чинників, що проявляються в площині «педагог-учень», можна

виділити ті, що стосуються особистісного аспекту діяльності вчителя (його індивідуально-психологічні особливості) та ті, що стосуються його функціонального аспекту, що операционалізується як характеристики педагогічної майстерності та компетентності (рис. 1.3) [45].

Під функціональним аспектом діяльності вчителя розуміються педагогічні вміння та навички (вміння адекватно оцінювати результати навчальної діяльності учнів, використання прийомів зацікавлення навчальним матеріалом, емоційної регуляції навчальної діяльності, вміння психологічно грамотно організувати виклад навчального матеріалу), обізнаність, поінформованість та використання в професійній діяльності положень теорій навчання, ефективність яких була доведена на практиці [45].

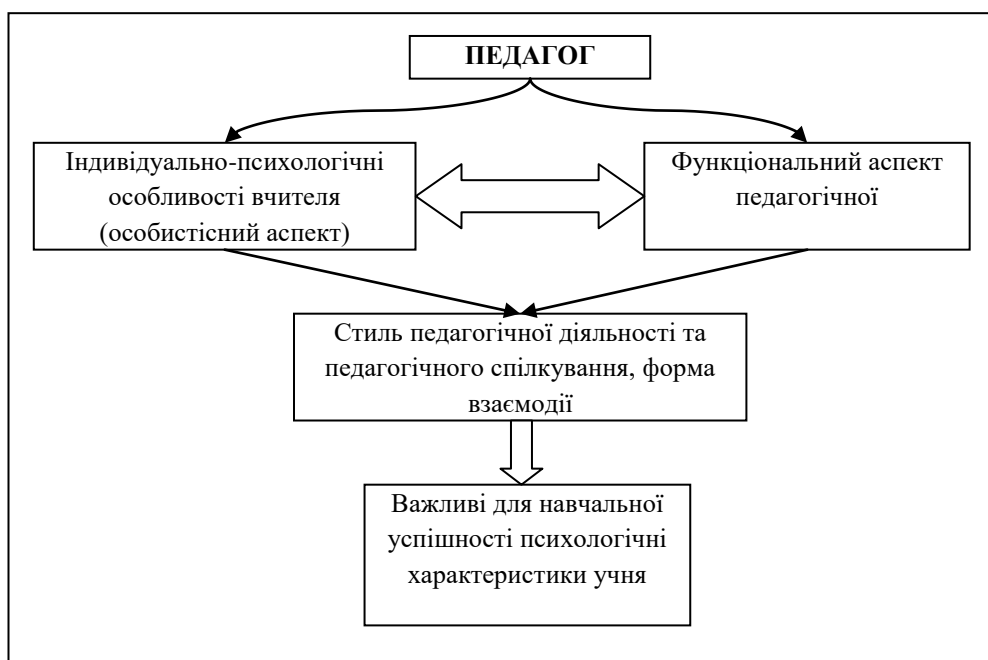

Рисунок 1.3. – Особистість вчителя як чинник впливу на пізнавальну активність та особистісне становлення його учнів.

Чітке розмежування специфічних вмінь педагога як складових професійної майстерності та його особистісних властивостей, що мають потужні ефекти впливу на стан розвитку особистісного потенціалу учнів, його здатності до ефективної навчально-пізнавальної діяльності, вперше було

здійснене А. Макаренко: «... вчитель буде, звичайно, впливати і усіма іншими своїми властивостями, а не одним розумом та знаннями, так як, приходячи в школу, він є певною особистістю, цільною людиною і як такий і діє на тих, хто виховується» [36, 195].

Дослідниками за різними критеріями було виділено цілий ряд функцій професійно-педагогічної діяльності, серед яких називають гностичну (робота педагога з навчальним матеріалом, пізнавальна діяльність педагога), конструкторську (планування, програмування та конструювання своєї діяльності), організаторську (організація навчальної діяльності учнів), комунікативну (спілкування з учнями), дослідницьку (дослідження різноманітних професійно-педагогічних проблем та шляхів їх вирішення), методичну (розробка нових засобів та прийомів педагогічного впливу). Не дивлячись на численність та різноманіття функцій педагога в школі, найважливішими з них, на нашу думку, являються ті, що мають відношення до безпосередньої взаємодії з учнем та забезпечують його позитивний особистісний розвиток як суб'єкта пізнання. В даному контексті можна виділити 2 ключові функції роботи вчителя: 1) трансляція знань – діяльність педагога по передачі учневі знань з навчальних предметів, організація засвоєння навчального матеріалу (процес викладання навчального матеріалу; використання психолого-педагогічних прийомів, що сприяють процесу засвоєння); 2) контроль та оцінювання рівня знань – діяльність педагога по перевірці кількості та якості засвоєння знань учнями [45].

Спираючись на дані функції, працю вчителя можна репрезентувати у вигляді двох фаз, що під час педагогічної взаємодії безперервно змінюють одна одну (рис. 1.4). Використовуючи метафору роботи комп'ютера, це два «режими функціонування» педагога, що передбачають різні комунікативні позиції по відношенню до учнів, різні стратегії взаємодії з ними та вимагають різних когнітивних вмінь та навичок. Слід зазначити, що в процесі роботи з учнями, відсутні чіткі межі переходу однієї фази в іншу. Наприклад, під час оцінювання

знань дітей, педагог може пояснювати окремі незрозумілі частини навчального матеріалу, надавати додаткову інформацію, час від часу повертаючись в режим трансляції знань [45].

Рисунок 1.4. – Фазова модель пояснення ролі педагога у зумовленні позитивного розвитку особистості учнів як суб’єктів пізнання.

Кожну з описаних фаз пронизує процес педагогічного спілкування, в ході якого педагог виявляє певне ставлення до учнів. Слід зауважити, що особливості реалізації кожної з фаз діяльності педагога по засвоєнню учнями знань та процесу педагогічного спілкування, залежать від змістовних характеристик особистості педагога, зокрема, його особистісних цінностей.

Не дивлячись на простоту фазової моделі педагогічної діяльності в аспекті забезпечення вчителем пізнавальної активності учнів, вона дає чітке уявлення про найголовніші вимоги до педагога та, відповідно, дозволяє визначити ті його позитивні цінності та «сильні» риси характеру, що мають найбільш суттєве значення. Так, при здійсненні функції трансляції знань, педагог повинен сам бути інтелектуально розвиненим, реалізовувати творчий підхід при викладанні навчального матеріалу, володіти ним на високому рівні, що передбачає постійне поповнення та вдосконалення наявних в нього знань з предмету.

Враховуючи викладене вище у контексті обґрунтування системи соціального виховання позашкільних закладів освіти дуже важливим є звернення до педагогічного потенціалу позашкільного навчального закладу. В ст. 21 Закону України «Про позашкільну освіту» визначено вимоги до педагогічних працівників позашкільної освітньої установи. Це має бути особа з високими моральними якостями, яка має вищу педагогічну або іншу фахову освіту, належний рівень професійної підготовки або народний умілець із високими моральними якостями за умови забезпечення належної результативності навчально-виховного процесу [57]. З огляду на організацію навчально-виховного процесу позашкільних навчальних закладів на принципах добровільності, індивідуального особистісного вибору вихованцем виду діяльності та власне педагога, особливої значущості набувають особистісні та професійні якості педагогічного працівника. Особливе місце у структурі виховного потенціалу позашкільного навчального закладу посідає специфіка відносин «педагог-вихованець», «вихованець-вихованець», «педагог-вихованець-батьки». Актуальною в межах проблеми організації відносин «педагоги-батьки» є модель роботи установи додаткової освіти дітей із батьками, яка включається в загальну систему соціального виховання та передбачає такі рівні:

- індивідуальний;
- освітнього об'єднання;
- структурного підрозділу;
- усього закладу [33].

Серед методів взаємодії закладу з батьками можна назвати наступні:

- батьківські збори, лекції, конференції;
- дні відчинених дверей, звітні виступи (концерти, виставки, змагання тощо);
- відкриті заняття, консультації, вечори запитань і відповідей;
- програми проведення дозвілля для батьків і дітей;
- створення органів батьківського самоврядування (батьківські комітети

тощо) [33].

Суттєвим аспектом системи соціального виховання позашкільного закладу освіти є організація психологічного супроводу навчально-виховного процесу. Виходячи з цільової аудиторії (вихованці, педагоги, батьки) і сучасних вимог до освітнього процесу, практичні психологи позашкільних закладів освіти окреслюють такі напрями психологічного супроводу процесу соціалізації вихованців: цільове консультування педагогів, батьків і гуртківців з питань особистісного розвитку, психологічна просвіта та психопрофілактика, цільова психологічна діагностика. В межах психологічного супроводу процесу соціалізації можуть організовуватися гуртки спрямовані на розвиток навичок ефективного спілкування, комунікативних здібностей, самопізнання (в одному з закладів м. Київ функціонують такі психологічні гуртки «ГраMATика ефективного спілкування», «Університет юного психолога», «Пізнай себе», «Психологічний проектор») [34].

Іншим важливим напрямом системи соціального виховання закладів позашкільної освіти є волонтерський рух. Напрямом роботи волонтерського загону може бути профілактична робота серед дітей та молоді щодо підтримки здорового способу життя, попередження девіантної поведінки підлітків, налагодження зв'язків. При цьому використовуються різні форми та методи: тренінги, круглі столи, лекції, бесіди, диспути, дискусії за темами, тематичні дискотеки тощо.

Як зазначає О. Литовченко до організаційних можливостей системи соціального виховання слід віднести організацію на базі позашкільних навчальних закладів органів учнівського самоврядування, дитячих громадських об'єднань, волонтерських загонів тощо, які мають соціальну спрямованість, а також тісний зв'язок із діяльністю дитячих і молодіжних громадських організацій. Участь вихованців різноманітних волонтерських загонах, що реалізують соціально важливі справи, сприяють соціальному та моральному розвитку особистості, розвивають соціальні почуття (емпатія, здатність допомогти іншому тощо). Індивідуальний підхід у сполученні з соціальною

спрямованістю змісту позашкільної освіти створює для дитини можливість знайти своє місце в житті, самореалізуватися в певній діяльності, сприяє формуванню потреби в турботі про інших людей, активній участі в житті суспільства [34].

Відповідно до іншого підходу можна говорити про виховні можливості позашкільних навчальних закладів, розглядати їх у межах умовно визначених груп (компонентів виховного потенціалу позашкільного навчального закладу): 1) ціннісно-цільові (можливості, обумовлені провідними принципами, соціальними функціями, освітніми та виховними завданнями позашкільної освіти); 2) організаційні (можливості, пов'язані з організаційними особливостями діяльності позашкільних навчальних закладів); 3) можливості змісту, форм і методів позашкільної освіти.

Специфіка методів соціального виховання позашкільної освіти визначає виховні можливості цієї сфери. Г. Пустовіт запропонував власну класифікацію виховних методів, що реалізується в закладах позашкільної освіти, згрупувавши їх наступним чином:

1) група мотиваційно-виховних методів (відповідальності особистості в навчально-практичній діяльності в соціокультурному та соціоприродному середовищі; самооцінки, самоаналізу, роз'яснення, переконання, навіювання, рефлексії, турботи);

2) група методів виховання: 1) методи всебічного впливу на особистість (бесіда, розповідь, диспут, особистий приклад тощо); 2) методи формування досвіду морально доцільної поведінки та діяльності особистості (педагогічна вимога, створення виховних ситуацій, стимулювання морально доцільної та соціально значущої поведінки і діяльності тощо) [58].

На думку Ю. Поліщука формування соціальних компетентностей учнів як мета реалізації системи соціального виховання обумовлено реалізацією не тільки оновленого змісту освіти, але й адекватних методів та технологій виховання. У комплекс можуть бути включені дебати, дискусії, соціальне проектування, технологія успіху, критичного мислення, мережевої Інтернет-

взаємодії і самоврядування. Серед методик слід виділити методику матриці ідей, вживання в роль, асоціації, аналогії та ін. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у вигляді мережевої взаємодії в процес формування соціальної компетентності в соціокультурному просторі установ освіти забезпечуватиме ефективність даного процесу. Технологія мережевого Інтернет-взаємодії дозволить створювати віртуальні спільноти.

Викликає інтерес погляд А. Мудрика до системи соціального виховання в закладах позашкільної освіти. Науковець виділяє декілька можливих моделей організації соціального виховання в цих закладах, що мають відношення як до виховної організації в цілому, так і до окремих елементів організаційної структури. Як зазначає дослідник модель здійснення соціального виховання – «найбільш узагальнене цілісне відображення специфіки функціонування виховної організації у відповідності з певними соціокультурними аналогами» [71, 39]. Цілком можна погодитись, що система соціального виховання позначає особливу єдність та специфічне поєднання характеристик соціального виховання у межах певної виховної організації:

- соціального досвіду (соціокультурний контекст, форми об'єднань, переважаючі сфери життєдіяльності, режими життєдіяльності, характерні форми організації взаємодії, правила та форми взаємодії, соціальні ролі дорослих та дітей);
- освіти (регламентованість змісту освіти, види та форми освіти, характер просвітницької діяльності, зміст самоосвіти);
- індивідуальної допомоги (спрямованість на вирішення специфічних проблемних ситуацій).

На основі аналізу номенклатури та реальної різноманітності закладів позашкільної освіти А. Мудрик виділяє п'ять моделей здійснення соціального виховання: «Школа», «Квазіпрофесійний клуб», «Студія», «Станція», «Природний клуб». Прикладами моделі здійснення соціального виховання під назвою «Школа» серед сучасних закладів позашкільної освіти є школа мистецтв, художні, музичні та спортивні школи, центри по роботі з

обдарованими дітьми, профільна очно-заочна школа. В самому визначенні поняття «Школа» міститься традиційне значення певного місця, куди приходять вчитися. Тобто першочерговою задачею вихованців є оволодіння знаннями, вміннями та навичками. В межах моделі «Школа» відвідування занять є обов'язковим для дитини, що прийняла рішення стати учнем даної освітньої установи, оскільки пропуски занять виступають перешкодою успішному засвоєнню наступного навчального матеріалу. В даній моделі соціального виховання стосунки «педагог-вихованець» носять імперативний характер, об'єктивно педагог здійснює вплив на дитину з метою засвоєння нею необхідного навчального змісту. Освіта в умовах моделі «Школа» у великій мірі професіоналізовано, тому процес навчання строго регламентований – розклад занять, обов'язковість засвоєння програми навчання [71].

В основу моделі «Квазіпрофесійний клуб» покладено імітацію певної діяльності, цільове виховання окремих рис та вмінь (наприклад, рис мужнього воїна). Прикладом такої моделі може служити стародавня система спартанського виховання. Сучасними представниками такої моделі соціального виховання є клуби та центри юних льотчиків, десантників, моряків. Виникнення та широке розповсюдження спортивно-технічного та воєнно-патріотичного профілю обумовлено соціальним замовленням на підвищення обороноздатності нашої країни. Це передбачає виховання громадян, здатних до служби в армії за своїми фізичними, морально-психологічними якостями, наявністю спеціальних вмінь та навичок. Виховне значення таких профільних позашкільних установ визначається тим, що вихованець не тільки набуває спеціальні знання та вміння, але і отримує можливість проживання цілісного соціокультурного контексту, пробує себе на тій чи іншій службі. В плані отримання соціального досвіду, що виступає змістом системи соціального виховання, важливим є досвід спільного подолання труднощів та випробувань. Учасники об'єднання в найбільшій мірі залучені в такі сфери життєдіяльності як гра, спорт, пізнання, предметно-практична діяльність. Правила спілкування

та етикет визначаються військовою рольовою грою, а соціальними ролями дорослих та дітей є командири та курсанти. Для даних установ характерне широке використання символіки: ряд понять та специфічних виразів (сленг), пісень, прапорів, елементів одягу, ритуалів тощо [71]. Отримання знань в даній моделі соціального виховання також професіоналізовано: висока регламентованість, наявний чіткий навчальний план, наявність обов'язкових занять, розклад. Важливо, що індивідуальна допомога в такій моделі орієнтована на розвиток здатності до саморегуляції в процесі інтенсивної міжособистісної взаємодії, сумісного подолання труднощів, на стимулювання самовдосконалення, а також на полегшення життєвих обставин підлітка в сім'ї та школі.

Модель соціального виховання «Студія» в повній мірі відображає наступні установи позашкільної освіти: центри естетичного виховання, дитяча музична студія, дитяча музично-театральна студія, вокально-музична студія, естрадна студія, театральна студія, студія сучасного танцю, дитячо-юнацький театр. Взагалі терміном «студія» позначається спеціально облаштоване приміщення, майстерню художника, в якій поряд з ним працювали і його учні. В студії молодь бере участь в сумісному творчому процесі під керівництвом авторитетного майстра, поступово набуваючи самостійність. «Студія» позначає також групу молодих художників, артистів, об'єднаних спільними поглядами на мистецтво, тобто це об'єднання однодумців, що працюють над спільним творчим проектом. В студіях набувається соціальний досвід спільної художньої діяльності, досвід демонстрації результатів творчого процесу, досвід споглядання художніх витворів. Повсякденність подібних виховних організацій та дитячих об'єднань включає такі режими функціонування даної моделі як цех (сумісне виробництво чогось), проектно-конструкторське бюро, репетиція. Серед соціальних ролей дорослих та дітей можна назвати художнього керівника, виконавців, майстри та початківці. Звідси і взаємовідносини в такій групі будуються як взаємини між художниками-керівниками та художниками-

виконавцями. Освіта в даній моделі характеризується тим, що дитина включається у виконання колективного творчого проекту, де велике місце займають тренінги.

Модель «Станція» передбачає таку організацію соціального досвіду, що вкладається в межі спеціально обладнаного підприємства, що обслуговує певні території та веде систематичні спостереження та дослідження в певній області. Соціокультурний контекст станції юних техніків являє собою подобу виробничої структури – конструкторсько-проектну службу з експериментальним цехом виготовлення зразків. Побут станції характеризується неквапливим устроєм індивідуально або групового вирішення науково-технічної задачі. Змістом соціального досвіду в такій моделі соціального виховання є досвід сумісного подолання труднощів, сумісного виготовлення предметного продукту, сумісного наукового дослідження. Соціальний досвід вихованець набуває у спільній предметно-практичній діяльності, спорті, пізнанні нового. Цій моделі притаманні наступні соціальні ролі дорослих та дітей: керівники походу, проекту, дослідження та підлеглі, спеціалісти (майстри, вчені, досвідчені мандрівники) та початківці. Тому правила і норми відносин можуть бути охарактеризовані як відносини керівника та підлеглого, зацікавлених в продукті діяльності. Освіта в моделі «Станція» відрізняється від інших моделей профільністю, що виражається в тому, що вихованець обирає проблему (проект) в межах певної предметної області, вид та метод навчання – цілеспрямоване дослідження, проблемне навчання, проектний метод, організація самостійної роботи, практика (лабораторна та польова). У зв'язку з надмірною заглибленістю вихованця в предметно-практичну діяльність у нього можуть виникати труднощі у взаєминах з однолітками, тому індивідуальна педагогічна допомога спрямована не тільки на сприяння самовизначенню учня по відношенню до діяльності, але і на стимулювання взаємодії в різноманітних сферах життєдіяльності, оптимізацію взаємодії вихованця в формальних та неформальних

групах [70, 71].

Як зазначає А. Мудрик соціокультурний контекст моделі «Природний клуб» – це спільність людей, що мають схожі або близькі інтереси, заняття, а також співтовариство людей, що збираються час від часу для спільного проведення дозвілля. До природних клубів належать об'єднання дітей за інтересами: клуби собаківництва, авторської пісні, туристичні клуби, клуби філателістів. Прикладом моделі соціального виховання за типом «Природний клуб» можуть слугувати такі об'єднання як клуб рольових ігор, військово-історичний клуб, пошуковий загін тощо. Змістом соціального досвіду в даній моделі є вільне проведення часу учасників об'єднання. Виховна спрямованість в цьому випадку забезпечується місіонерською ідеологією та грою. Правила та норми соціальної взаємодії відрізняються від інших моделей соціального виховання низькою регламентованістю спілкування та відносин, рамковими обмеженнями. Структура соціальних ролей дорослих та дітей включає лідерів та очолюваних, партнерів по дозвіллі. В моделі соціального виховання під назвою «Природний клуб» систематичне навчання, як правило, відсутнє, просвіта здійснюється стихійно, за запитом вихованців, самоосвіта спрямована на побутову задачу, хобі. Індивідуальна допомога в «Природному клубі» призначена стимулювати рефлексію, розвивати саморегуляцію, сприяти покращенню стосунків з батьками, соціального статусу в основній школі, групі однолітків [71].

Отже, система соціального виховання характеризується багатовекторністю та ієрархічністю та змістовно залежить від типу позашкільного освітнього закладу: мети його діяльності, спрямованості, змісту навчання тощо.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Діагностика рівня соціальної вихованості дітей

На сьогоднішній день соціальна педагогіка як наука та практична галузь користується всім багатством методів розроблених в області суспільно-гуманітарних та психологічних наук. В соціально-педагогічних дослідження набув широкого розповсюдження психодіагностичний інструментарій, запозичений у психології та використовуваний виключно з метою більш повного розкриття та розуміння соціальних та соціально-педагогічних явищ. Це, зокрема, і шкальні стандартизовані звіти, і контрольні списки, і психосемантичні засоби оцінки соціальних явищ, і проєктивні техніки, в рамках яких виділяють так звані рефрактерні техніки.

У відповідності до гіпотези магістерського дослідження залежною змінною виступає результативність соціального виховання у дітей, що є вихованцями позашкільних навчальних закладів. Ключова ідея дослідження полягає в тому, що в закладах позашкільної освіти у силу мети та специфіки їх діяльності, яка детально була проаналізована у першому розділі, створюються унікальні соціально-педагогічні умови, що якісно відрізняються від закладів середньої та професійно-технічної освіти та сприяють формуванню соціальної компетентності. Отже, при плануванні та виборі конкретних психодіагностичних методик необхідно враховувати, що результативність соціального виховання як залежна змінна емпіричного дослідження виражається у таких діагностичних конструктах як соціальна адаптованість, соціальна активність, соціальний самоконтроль, соціальна довіра, що фактично можуть розцінюватися як складові соціальної компетентності. Виходячи з

теоретичного аналізу функціонування сфери позашкільної освіти, особливостей контингенту досліджуваних, частина з яких відвідує позашкільні заклади освіти, а частина – ні, а також вивчення наявного на теперішній час діагностичного інструментарію, що може бути використаний для вивчення ефективності соціального виховання, при проведенні дослідження слід керуватись наступними принципами: 1) доступність змісту стимульного матеріалу для розуміння контингентом досліджуваних (підлітки 15-16 років); 2) методична спроможність діагностичного інструментарію достовірно висвітлювати різноманітні компоненти соціальної компетентності; 3) використання комплексу методик дослідження, що дозволить з різної сторони висвітлити предмет дослідження, а також забезпечить валідність та надійність отриманих результатів. Слід також зазначити, що задля достовірної перевірки експериментальних гіпотез шляхом порівняння двох груп досліджуваних, в експериментальній та контрольній групі досліджуваних слід використовувати ідентичні набори методичних засобів здобуття емпіричних даних.

Як зазначає І. Галян, не дивлячись на численні недоліки та методологічну недосконалість стандартизованих самозвітів, вони залишаються основним інструментом дослідження виділених нами вище в якості дослідницьких мішеней змінних, а саме різноманітних компонентів соціальної компетентності як наслідкових результатів ефективного соціального виховання [12]. Тому в якості найбільш вірогідного методичного забезпечення нашого дослідження ми розглядали, в першу чергу, опитувальники, що були розроблені для розкриття відповідних діагностичних конструктів.

При виборі конкретних методик дослідження компонентів соціальної компетентності підлітків, які відвідують/не відвідують заклади позашкільної освіти, ми виходили з міркувань про те, що вони повинні:

- розкривати зміст і особливості компонентів соціальної компетентності, обґрунтованих в якості залежних змінних дослідження;
- повністю задовольняти задачі магістерського дослідження, зокрема,

забезпечити можливість перевірки сформульованих гіпотез;

- давати можливість кількісної оцінки вимірюваних параметрів, зважаючи на необхідність використання статистичних методів для перевірки гіпотези;

- мати перевірену високу валідність і надійність, а також для спрощення роботи на етапі обробки даних вимірювати показники, що нас цікавлять, у стандартизованих шкалах;

- давати тільки необхідний мінімум інформації щодо визначених діагностичних конструктів;

- надавати надійні та достовірні результати, доповнюючи одна одну та маючи спільні шкали, що підвищує можливості контролю за отриманими даними;

- бути економними з точки зору часу проведення;

- відповідати інтелектуальним та фізичним можливостям обстежуваних.

Саме тому в якості методичного інструментарію було обрано методику вивчення соціалізованості М. Рожкова, шкалу соціального самоконтролю М. Снайдера, шкалу соціальної довіри Дж. Роттера, а також розроблено авторську анкету «Портрет педагога». Дані методики призначені для вивчення виділених в попередньому підрозділі залежних змінних, а тому в повному обсязі забезпечать досягнення поставлених цілей магістерської роботи.

Методика вивчення соціалізованості М. Рожкова (див. додаток А).

Методика М. Рожкова являє собою опитувальник, судження якого досліджуваний піддає шкалюванню. Ступінь згоди/незгоди з кожним конкретним твердженням оцінюється від 0 до 4 балів (0 – ніколи; 4 – завжди). Зміст тверджень методики безпосередньо стосується особливостей соціальної поведінки респондента, його взаємин з оточуючими, а також специфіки його комунікативної активності. За результатами проходження методики здійснюється психометричне вимірювання таких закладених у методику діагностичних конструктів як соціальна адаптованість, соціальна автономність, соціальна активність, моральність.

Соціальна адаптованість – ступінь розвитку вміння досліджуваних швидко та правильно реагувати на різноманітні соціальні ситуації, що передбачає наявність соціального досвіду, тверезої оцінки конкретної ситуації спілкування, оперативність соціального орієнтування та розвитку соціального інтелекту.

Соціальна автономність – вміння респондента, перебуваючи всередині соціальної групи зберігати власну лінію поведінки, відносну незалежність та самостійність.

Соціальна активність – характеристика розвитку вольових якостей, що проявляються в ситуаціях соціальної взаємодії. Вміння впливати на партнерів по спілкуванню, реалізовувати власний план протікання взаємодії.

Моральність – прихильність гуманістичним нормам життєдіяльності, що виражається в орієнтації та дотриманні загальнолюдських цінностей, які реалізуються під час взаємодії з оточуючими.

Оцінка ступеню вираженості кожної шкли соціалізованості відбувається у відповідності до наступних діагностичних норм: 0-2 бали – низький рівень сформованості; 2,1-3,0 балів – середній рівень сформованості; 3,1-4,0 бали – високий рівень сформованості.

Шкала соціального самоконтролю М. Снайдера (див. додаток Б).

Опитувальник вимірює, якою мірою люди здійснюють контроль над своєю поведінкою і тим самим можуть впливати на враження, яке складається про них у оточуючих. Дана шкала дозволяє розрізнити людей, які добре вміють управляти виробленим враженням («добре керуючих собою») і людей, чия поведінка детермінується швидше внутрішніми установками, а не необхідністю самопрезентації («погано керуючих собою»). Автор даної шкали М. Снайдер виділив два типи особистості: особистість «Прагматичну» і особистість «Принципову». Людина демонструє відповідний своєму типу особистості тип самопрезентації, що відображає швидше внутрішні характеристики (у «принципової» особистості), або створений відповідно до ситуативних особливостей (у «прагматичної»).

Підрахунок значення шкали соціального самоконтролю (ШСС) проводиться шляхом підсумовування балів у відповідності з ключем методики (див. Додаток Б). Підсумковий показник може перебувати в діапазоні від 0 до 25. Чим він вищий, тим вище здатність управління самопрезентацією в спілкуванні або соціальний самоконтроль. Нормативні значення показників шкали ШСС: середнє значення – 11,7; стандартне відхилення – 4. На наступному етапі обробки результатів обстеження за методикою здійснюється перевід первинних балів в стандартизовану шкалу стенів.

Особи з високим рівнем соціального самоконтролю схильні чуйно сприймати емоційні та поведінкові прояви оточуючих і орієнтовані на них в тих ситуаціях, коли не знають, що робити. Поведінка таких людей сильно варіюється в залежності від ситуації. Крім того, у них можлива неузгодженість у вираженні емоцій за різними експресивними каналами: наприклад, вираз обличчя у такої людини може свідчити про один емоційний стан, а голос – про інший. Поведінку, що найточніше відображає їх внутрішній афективний стан, такі люди виявляють лише в ситуаціях з мінімальними «підказуючими» елементами. В цілому осіб з високим рівнем соціального самоконтролю відрізняє заклопотаність соціальною придатністю своєї поведінки, чутливість до експресивної поведінки інших і використання її в якості керівництва з управління власною експресією. Такі люди ефективно контролюють свою поведінку і без праці можуть створити в оточуючих потрібне враження про себе.

Індивіди з низьким рівнем соціального самоконтролю мають протилежні якості: вони мало переймаються адекватністю своєї поведінки і емоційної експресії і не звертають уваги на нюанси поведінки інших людей. Це не означає, що вони менш емоційно виразні. Просто їх поведінку і емоції залежать більшою ступеня від їх внутрішнього стану і установок, а не від вимог і особливостей ситуації. Тому їх репертуар самопрезентації не надто широкий. Звідси випливає і більша стабільність поведінки таких людей в різних ситуаціях, і велика узгодженість в вираженні емоцій по різних каналах, і

відсутність розвинених навичок контролю та управління своєю поведінкою.

Шкала соціальної довіри Дж. Роттера (див. додаток В).

Шкала соціальної довіри Дж. Роттера являє собою класичний шкальний опитувальник, при проходженні якого досліджуваний виставляє бал за кожним твердженням у відповідності з запропонованою шкалою: 1 – абсолютно згоден; 2 – згоден; 3 – важко відповісти; 4 – не згоден; 5 – абсолютно не згоден. При цьому текст опитувальника містить запитання, що розкривають ставлення респондента до державних установ, суспільства, окремих груп людей, характеризуючи спрямованість установок досліджуваних по відношенню до них та надаючи таким чином можливість оцінити ступінь їх соціальної довіри.

Безумовною перевагою методики є її невеликий об'єм, а також простота проведення діагностичного обстеження та опрацювання отриманих результатів. Загальний результат за методикою, що визначає рівень соціальної довіри досліджуваного, складає єдиний підсумковий бал, що формується шляхом складання балів прямих та інверсованих тверджень. Згідно з діагностичними нормами методики, отримані результати варіюються в межах від 25 (абсолютна недовіра) до 125 балів (абсолютна довіра). Середнє значення становить 75 балів.

В ході емпіричного дослідження також використовувалась авторська анкета «Портрет педагога». Її було розроблено з метою експрес-визначення стилю взаємодії педагога з вихованцями та подальшою можливістю порівнювати результати оцінювання учнями різних педагогів. Анкета містить 5 питань з варіантами відповідей. Виключення складає запитання № 3, яке сформульовано наступним чином «Що б тобі хотілося змінити в твоєму вчителеві?», яке передбачає розгорнуту відповідь. Серед інших запитань, що мають дихотомічні варіанти відповідей, можна назвати наступні: «Чи подобається тобі спілкуватись з педагогом?» (так/ні), «Які емоції викликає в тебе педагог?» (позитивні / негативні), «Чи може педагог знайти підхід до своїх вихованців?» (так / ні). Запитання № 5 передбачає вибір в запропонованому переліку (табл. 2.1) якостей педагога, які б дитина хотіла та не хотіла бачити в

НЬОГО.

Таблиця 2.1

Перелік особистісних якостей педагога, що використовувались в авторській анкеті для визначення стилю спілкування педагога з вихованцями

Якості, які є в педагога		Якості, які ти хотів би бачити в педагога	
Позитивні	Негативні	Позитивні	Негативні
<p>Вміє доступно пояснювати</p> <p>Чесний</p> <p>Щирий</p> <p>Доброзичливий</p> <p>Справедливий</p> <p>Відповідальний</p> <p>Гарно знає свій предмет</p> <p>Піклується про вихованців</p> <p>Скромний зовнішній вигляд</p> <p>Активний</p> <p>Багато знає, з ним можна поговорити про те, що цікаво</p>	<p>Не вміє доступно пояснювати</p> <p>Злий, агресивний</p> <p>Несправедливий</p> <p>Погано знає свій предмет</p> <p>Зриває свій поганий настрій на учнях</p> <p>Вульгарний або неохайний зовнішній вигляд</p> <p>Не піклується про учнів</p> <p>Пасивний</p>	<p>Вміє доступно пояснювати</p> <p>Чесний</p> <p>Щирий</p> <p>Доброзичливий</p> <p>Справедливий</p> <p>Відповідальний</p> <p>Гарно знає свій предмет</p> <p>Піклується про вихованців</p> <p>Скромний зовнішній вигляд</p> <p>Активний</p> <p>Багато знає, з ним можна поговорити про те, що цікаво</p>	<p>Не вміє доступно пояснювати</p> <p>Злий, агресивний</p> <p>Несправедливий</p> <p>Погано знає свій предмет</p> <p>Зриває свій поганий настрій на учнях</p> <p>Вульгарний або неохайний зовнішній вигляд</p> <p>Не піклується про учнів</p> <p>Пасивний</p>

2.2. Процедура організації та проведення експерименту щодо вивчення соціально-педагогічних умов ефективності соціального виховання в закладах позашкільної освіти

Загальна мета планування та організації емпіричного дослідження, досягнення якої проллє світло на проблему виховного потенціалу закладів позашкільної освіти, зокрема їх значення в реалізації соціального виховання дітей, полягала у перевірці припущення про наявність позитивного впливу специфічних соціально-педагогічних умов, притаманних тільки закладам позашкільної освіти на результативність формування соціальних компетенцій їх вихованців, що у підсумку забезпечує високий рівень соціальної вихованості дітей та відповідно успішність у сфері соціальних взаємодій. При цьому очікується, що загальне спрямування соціального виховання відвідувачів позашкільних закладів освіти характеризується поступовим підвищенням їх соціальної адаптованості, активності та довіри. Дані показники соціального виховання розглядаються як наслідковий результат особливого освітнього середовища, яке створюється в стінах позашкільних освітніх установ.

Викладені вище загальні припущення були покладені в основу сформульованих експериментальних гіпотез: 1) у дітей, що відвідують заклади позашкільної освіти, та дітей, які їх не відвідують, будуть спостерігатися відмінності у показниках соціальної адаптованості, активності, самоконтролю та соціальної довіри на користь дітей першої групи; 2) очікується, що максимальні відмінності будуть стосуватися таких показників як соціальна адаптованість та соціальна активність, оскільки вони найбільш тісно пов'язані з явищем соціального виховання в цілому; 3) припускається, що більш високі показники соціальної вихованості відвідувачів позашкільних закладів освіти, окрім особливої організації навчального процесу (вільний вибір, добровільність, творча діяльність) залежить від особистості педагога, а саме його вміння дотримуватися діалогічно-особистісного стилю в процесі спілкування з вихованцями, зацікавленістю у проведенні заходів, предметом

яких є соціальне виховання.

Отже, емпірична перевірка ефективності соціального виховання у позашкільних закладах освіти здійснювалась у відповідності до сформульованих експериментальних гіпотез. Процес реалізації емпіричного дослідження передбачав вирішення таких задач:

- визначення експериментального плану та ходу проведення емпіричного дослідження;
- формування двох вибірок досліджуваних: тих, що відвідують заклади позашкільної освіти та тих, що їх не відвідують;
- підбір та інструментальна підготовка відповідних психодіагностичних методик, що відповідали б меті та гіпотезам дослідження;
- здійснення психодіагностичного обстеження експериментальної та контрольної групи за обраними методиками;
- статистичний та якісний аналіз отриманих даних;
- інтерпретація результатів, формулювання висновків (рис. 2.1).

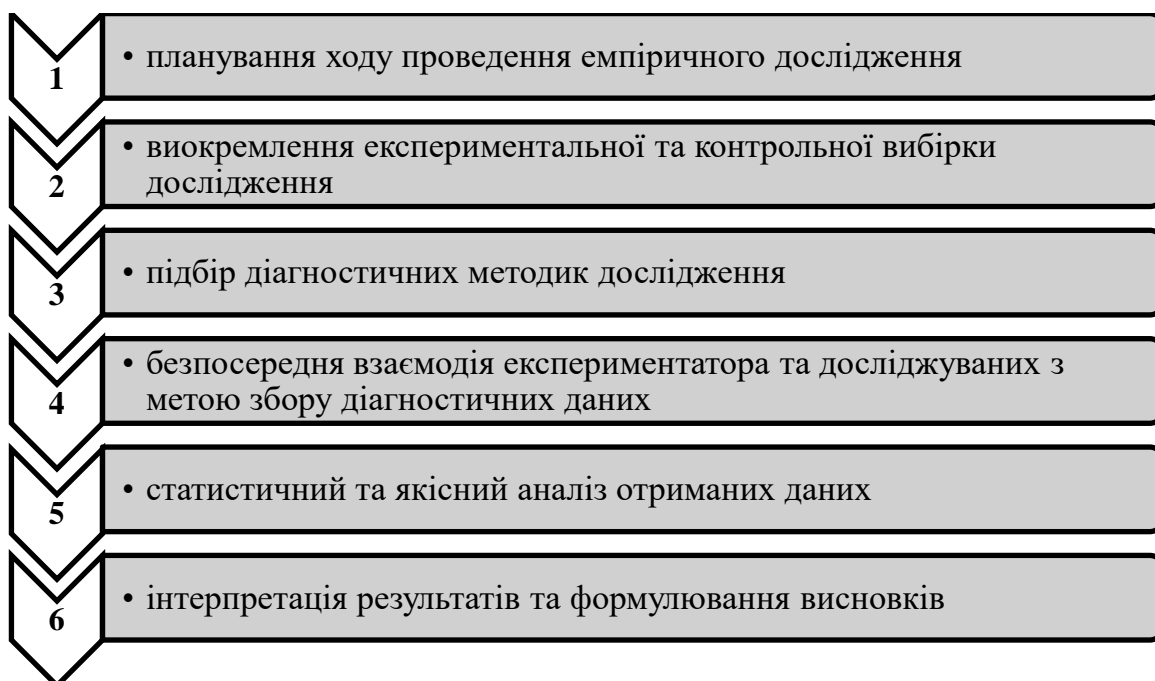

Рисунок 2.1. – Етапи здійснення емпіричного дослідження ефективності соціального виховання в закладах позашкільної освіти.

Емпіричне дослідження було здійснене за квазіекспериментальним планом для двох нееквівалентних груп, аналогом незалежної змінної в якому був факт відвідування закладів позашкільної освіти, а залежною змінною – показники соціальної компетентності: соціальна адаптованості, активність, саморегуляція, соціальна довіра. Слід зауважити, що квазіекспериментом є дослідження, спрямоване на встановлення причинно-наслідкового зв'язку між двома змінними, в якому відсутня процедура попереднього вирівнювання груп, тобто паралельний контроль за участю контрольної групи замінюється порівнянням результатів тестування групи до і після вимірювань. Квазіексперименти дуже поширені у сучасній науці і є не гіршими за істинні. Вони є спеціальним засобом вирішення проблем експериментування, в тих випадках, коли незалежна змінна не може бути об'єктом маніпулювання дослідника, а обирається ним шляхом відбору нееквівалентних груп [37]

Умовно в проведеному емпіричному дослідженні можна виділити 2 етапи. Перший етап передбачав відбір та діагностичне обстеження дітей, які відвідують заклади позашкільної освіти. На другому етапі наша увага зосередилась на контрольній групі досліджуваних: випадковим чином відбирались її члени та здійснювалось їх психодіагностичне обстеження за тим же алгоритмом, що і в експериментальній групі. Накопичення діагностичних даних по двом групам здійснювалось протягом вересня-жовтня 2020 року.

У дослідженні взяли участь дві групи досліджуваних. Експериментальна група – учні Криворізької загальноосвітньої школи № 86 та Криворізької загальноосвітньої школи № 121, які відвідують такі заклади позашкільної освіти як КЗПО «Міський палац дитячої та юнацької творчості «Горицвіт» КМР» та КЗПО «Центр дитячої та юнацької творчості «Дивосвіт» КМР» (12 школярів віком 15-16 років). Досліджувані експериментальної групи відвідують гуртки різної спрямованості: вокальна студія «Серпантин» (ЦДЮТ «Дивосвіт»), художня студія «Палітра» (ЦДЮТ «Дивосвіт»), гурток комп'ютерної графіки (ЦДЮТ «Дивосвіт»), ЗХК студія «Рукоділья» (МПДЮТ «Горицвіт»), інструментальний ансамбль «Гармонія» (МПДЮТ «Горицвіт»),

гурток «Чарівна майстерня» (МПДЮТ «Горицвіт»). Середній термін відвідування закладів позашкільної освіти досліджуваними експериментальної групи складає 1,9 років. Контрольна група досліджуваних – учні Криворізької загальноосвітньої школи № 86 та Криворізької загальноосвітньої школи № 121, які не відвідують такі заклади позашкільної освіти (15 школярів віком 15-16 років). Загальна кількість вибірки емпіричного дослідження склала 27 учнів.

Очевидним є те, що представники експериментальної групи відчують на собі сумісний вплив школи та позашкільного закладу освіти, в той час як інституційний виховний вплив на контрольну групу обмежується виключно школою. Крім цього, при проведенні емпіричного дослідження ми виходили з того, що специфічні соціально-педагогічні умови вже сформовані, є притаманними закладу позашкільної освіти в силу специфіки його діяльності.

Отже, після формування двох дослідницьких груп їх було обстежено за допомогою описаного в п. 2.1. діагностичного інструментарію. Процедура безпосередньої взаємодії експериментатора з учасниками експерименту здійснювалась наступним чином. Спочатку в установленій час та в установленому місці було зібрано учасників експериментальної групи. Після нетривалої групової співбесіди, яка була присвячена визначенню актуального самопочуття досліджуваних, були роздані бланки для відповідей за 3-ма методиками. Першою для проходження було запропоновано методичку М. Рожкова. Досліджуваним пропонувалося прослухати кожне з 20 тверджень та оцінити ступінь своєї згоди з їх змістом від 0 до 4-х балів. Робота з методикою на етапі безпосереднього збору діагностичних даних зайняла 7 хв. На етапі обробки результатів за методикою М. Рожкова вираховувалась середня оцінка соціальної адаптованості шляхом додавання всіх оцінок першого рядка бланку відповідей респондента та діленні отриманої суми на п'ять. Оцінка автономності вираховувалась на основі аналогічних операцій з другим рядком. Оцінка соціальної активності – з третім рядком. Оцінка прихильності дітей гуманістичним нормам життєдіяльності – з четвертим рядком. Визначення рівня вираженості показників кожної конкретної шкали методики відбувалося

шляхом порівняння отриманого досліджуваним результату з наступними нормами: від 0 до 2,0 – низький рівень; від 2,1 до 3,0 – середній рівень; від 3,1 до 4,0 – високий рівень. На наступному етапі обробки результатів дослідження будувалась матриця з отриманими результатами кожного досліджуваного експериментальної та контрольної групи за шкалами методики (додаток Г).

Другою для діагностичного обстеження використовувалась шкала соціального самоконтролю М. Снайдера. На цей раз досліджувані отримували бланк, в якому були прописані твердження методики та наявне місце для відповіді. Кожен учасник емпіричного дослідження самостійно читав інструкцію та запропоновані твердження та давав відповідь у відповідній графі бланку. Роль дослідника при цьому полягала у контролі розуміння процедури проведення методики та окремих тверджень її стимульного матеріалу. Загальний час проходження шкали соціального самоконтролю М. Снайдера склав 15 хв. На етапі обробки результатів за даною методикою відповіді досліджуваних обох груп співставлялись з ключем. Отриманий первинний бал за допомогою спеціальною таблиці переводився у стандартизовану шкалу стенів, обробка яких за допомогою статистичних засобів перевірки гіпотез є більш зручною. На наступному етапі обробки результатів дослідження будувалась матриця з отриманими результатами кожного досліджуваного експериментальної та контрольної групи за даною методикою (додаток Д).

Наступним етапом безпосередньої взаємодії експериментатора з досліджуваними експериментальної групи стала робота з методикою «Шкала соціальної довіри Дж. Роттера», що як і методика М. Рожкова передбачає шкалювання відповідей на запропоновані твердження за наступною шкалою: 1 – абсолютно згоден; 2 – згоден; 3 – важко відповісти; 4 – не згоден; 5 – абсолютно не згоден. Отже, досліджуваним зачитувались твердження методики Дж. Роттера, а вони фіксували свою відповідь на бланку у вигляді обраної оцінки за запропонованою шкалою. Загальний час проходження шкали соціальної довіри Дж. Роттера склав 10 хв. з урахуванням відповідей на уточнюючі запитання досліджуваних. На наступному етапі роботи з методикою

відбувалась кількісна оцінка отриманих результатів, що полягала в підрахунку сумарного балу за шкалою, що показує рівень соціальної довіри досліджуваних, у відповідності до передбаченого в методиці ключа (з урахуванням прямих та інверсованих тверджень) та порівняння його з тестовими нормами. На наступному етапі обробки результатів дослідження будувалась матриця з отриманими результатами кожного досліджуваного експериментальної та контрольної групи за даною методикою (див. додаток Е).

На завершення досліджувані експериментальної групи заповнювали по 2 авторські анкети «Портрет педагога». В першому варіанті анкети вони оцінювали свого класного керівника, в другому – керівника гуртка (студії, секції) закладу позашкільної освіти, який вони відвідують. Обробка результатів роботи досліджуваних з анкетою полягала в якісному аналізі відповідей на кожне запитання, підрахунок відсоткових часток того чи іншого варіанта відповіді та їх порівняння.

Аналогічним чином відбувалася експериментальна взаємодія з досліджуваними контрольної групи, по відношенню до яких застосовувались ті ж самі діагностичні методики за виключенням авторської анкети «Портрет педагога».

На наступному етапі за допомогою статистичних критеріїв відбувалося порівняння показників пройдених методик в контрольній та експериментальній групах. Оскільки остаточні результати за методиками дослідження виражені у шкалах інтервалів, то для їх порівняння та встановлення можливих відмінностей використовувався досить популярний та ефективний t-критерій Стьюдента. Для статистичної обробки результатів заповнення анкет «Портрет педагога» досліджуваними експериментальної групи використовувався статистичний критерій ϕ^* -кутове перетворення Фішера. Статистична обробка результатів дослідження здійснювалась з використанням статистичного пакету SPSS 17.0.

2.3. Аналіз результатів експериментального вивчення соціально-педагогічних умов ефективності соціального виховання в закладах позашкільної освіти

Використання статистичних засобів для обробки отриманих даних емпіричного дослідження в контрольній та експериментальній групах дозволило сформулювати уявлення про результати соціального виховання, що реалізується в межах позашкільних закладів освіти, та порівняти ці результати з даними підлітків, що не є учасниками діяльності позашкільних закладів. Також статистична обробка результатів дає змогу класифікувати та систематизувати виявлені ефекти впливу незалежної змінної на залежну, що дає змогу достовірно проінтерпретувати отримані результати, а також якісно перевірити експериментальні гіпотези.

Описові статистики, отримані досліджуваними експериментальної та контрольної групи за результатами проходження методики вивчення соціалізованості М. Рожкова наведено в таблиці 2.2. Як видно з таблиці за всіма шкалами методики М. Рожкова досліджувані експериментальної групи мають більш високий усереднений показник. Зокрема, ці респонденти мають високий рівень вираженості шкали соціальна адаптованість, що свідчить про їх вміння швидко та правильно реагувати на різноманітні соціальні ситуації, реалістично оцінювати різноманітні ситуації спілкування, оперативність соціального орієнтування та розвиток соціального інтелекту.

Досліджувані експериментальної групи мають також середній рівень вираженості показників за шкалою соціальна автономність, що може свідчити про їх відносну незалежність та самостійність у соціальній групі, вміння не піддаватися впливу конформізму, що може бути важливою якістю для майбутнього лідера та також є показником ефективності соціального виховання у закладах позашкільної освіти. За шкалами соціальна активність та моральність досліджувані експериментальної групи також мають середні показники. Слід зауважити, що досить непоганий результат за шкалою

«Моральність» може бути пов'язаний з тим, що більшість гуртків, які відвідують респонденти мають гуманітарне, творче спрямування. При цьому показово, що досліджувані контрольної групи мають низький рівень вираженості показників за шкалами «Соціальна автономність» та «Моральність», що свідчить про наявність прогалин у соціальному вихованні дітей, які не відвідують заклади позашкільної освіти.

Таблиця 2.2

Описові статистики, отримані за результатами обробки даних за методикою М. Рожкова

Шкали	Досліджувані групи	N	Min	Max	\bar{x}	Стандартне відхилення	Норма по групі
Соціальна адаптованість	Експериментальна група	12	2,10	4,00	3,2917	0,69865	Високий рівень
	Контрольна група	15	0,30	3,50	2,1400	1,11535	Середній рівень
Соціальна автономність	Експериментальна група	12	0,30	4,00	2,3167	1,23644	Середній рівень
	Контрольна група	15	0,30	4,00	1,9400	1,30756	Низький рівень
Соціальна активність	Експериментальна група	12	2,20	4,00	3,0583	0,61120	Середній рівень
	Контрольна група	15	0,00	4,00	2,1267	1,24698	Середній рівень
Моральність	Експериментальна група	12	0,50	3,70	2,4500	1,03616	Середній рівень
	Контрольна група	15	0,40	3,30	1,8067	0,99532	Низький рівень

Для того, щоб наочно переконатися в тому, що за більшістю шкал методики М. Рожкова досліджувані експериментальної групи отримали більш високий результат, а також для побудови усереднених профілів вираженості соціальних компетенцій в експериментальній та контрольній групах, отримані

результати були представлені графічно на рис. 2.2.

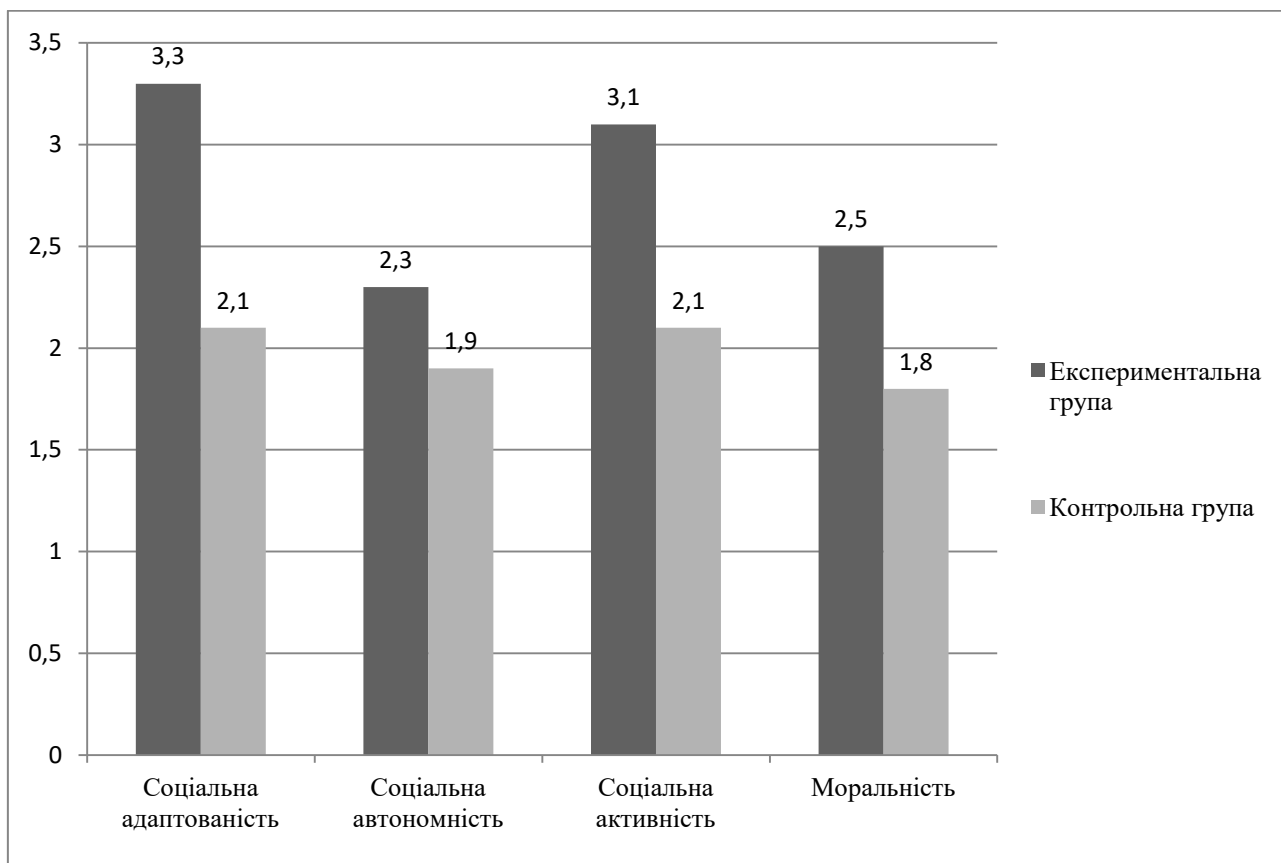

Рисунок 2.2. – Усереднені показники вираженості основних соціальних компетенцій за методикою вивчення соціалізованості М. Рожкова.

Для достовірної перевірки експериментальної гіпотези отримані результати за методикою М. Рожкова порівнювались за допомогою t-критерію Стьюдента, адже наочні відмінності середніх ще не можуть свідчити про статистично достовірні відмінності між вибірками досліджуваних (табл. 2.3).

В результаті отримано статистично достовірні відмінності між експериментальною та контрольною групою за шкалами «Соціальна адаптованість» ($t = 3,276$; $p \leq 0,003$) та «Соціальна активність» ($t = 2,538$; $p \leq 0,019$) на користь підлітків, які відвідують заклади позашкільної освіти. Отже, можна стверджувати, що відвідування закладів позашкільної освіти є важливим чинником розвитку відповідних соціальних компетенцій. Щодо переважання показників експериментальної групи за двома іншими шкалами можна говорити тільки про тенденції, але не про закономірності.

Таблиця 2.3

**Результати порівняння даних в контрольній та експериментальній групі,
отриманих за методикою М. Рожкова**

Шкали	Досліджувані групи	\bar{x}	t-критерій	Вірогідність (p)
Соціальна адаптованість	Експериментальна група	3,2917	3,276	0,003
	Контрольна група	2,1400		
Соціальна автономність	Експериментальна група	2,3167	0,767	0,451
	Контрольна група	1,9400		
Соціальна активність	Експериментальна група	3,0583	2,538	0,019
	Контрольна група	2,1267		
Моральність	Експериментальна група	2,4500	1,631	0,116
	Контрольна група	1,8067		

Отже, можна констатувати підтвердження гіпотези у частині про більшу вираженість соціальної адаптованості та активності вихованців позашкільних закладів.

Розширення актуальної соціальної ситуації розвитку, збагачення якісних соціальних зв'язків за рахунок відвідування закладів позашкільної освіти призводить до збагачення та урізноманітнення репертуару поведінкових моделей соціального реагування, робить їх вихованців більш соціально адаптованими та активними.

Статистична обробка результатів діагностичного обстеження за шкалою соціального самоконтролю

Снайдера дала змогу пересвідчитись, що рівень соціального самоконтролю приблизно ідентичний в експериментальній та контрольній групах (див. додаток Д).

Таблиця 2.4

Описові статистики, отримані за результатами обробки даних за шкалою соціального самоконтролю Снайдера

	N	\bar{x}	Рівень	Стандартне відхилення	Стандартна похибка середнього
Експериментальна група	12	5,5	Середній	3,34	0,97
Контрольна група	15	6,1	Середній	3,68	0,95

В той же час спостерігається тенденція до більш низьких показників за даною шкалою у досліджуваних, які є вихованцями закладів позашкільної освіти. Результати порівняння стандартизованих показників за методикою Снайдера з використанням t-критерія Стьюдента наведено у таблиці 2.5.

Пояснити даний результат можна тим, що такий діагностичний конструкт як «Соціальний самоконтроль» в розумінні автора методики передбачає виражену спрямованість на усвідомлене та цілеспрямоване створення гарного враження про себе, в основі якої лежить потреба в самопрезентації. Тобто соціальна поведінка людей з високим рівнем соціального самоконтролю в такому розумінні детермінується уявленнями про необхідність ефектного самопред'явлення. При цьому людина відштовхується від наявної кон'юнктури у спілкуванні, орієнтується на ситуативні, динамічні чинники та фактично дотримується маніпулятивного стилю спілкування, оскільки її соціальна поведінка як правило не співпадає з внутрішніми враженнями та настановами. Їх відрізняє заклопотаність соціальною прийнятністю своєї поведінки, значна увага до сприйняття їх особистості іншими людьми, їх оцінок. Тобто людям з високими показниками соціального самоконтролю за Снайдером притаманна певна оціночна залежність. Намагаючись справити потрібне враження на оточуючих вони можуть поводитися нещиро, приховуючи реальні мотиви

власної поведінки.

Таблиця 2.5

**Результати порівняння результатів за шкалою соціального самоконтролю
Снайдера**

Шкала	t	p	$\bar{x}_1 - \bar{x}_2$	σ	Нижня межа	Верхня межа
Соціальний самоконтроль	-0,467	0,644	-0,63	1,35	-3,426	2,159

В той же час досліджувані з низьким рівнем соціального самоконтролю демонструють більшу конгруентність, принциповість та щирість у спілкуванні. Вони в першу чергу враховують власні внутрішні орієнтири, а їх соціальна поведінка мало залежить від оцінок оточуючих. При цьому негативні оцінки партнерів по спілкуванню можуть засмучувати їх, але не виступають дієвою детермінантою зміни їх поведінкової моделі. Враховуючи це, можна стверджувати, що людина з низьким рівнем соціального самоконтролю більш передбачувана, послідовна та цільна у різноманітних ситуаціях взаємодії, оскільки орієнтується на внутрішні критерії, якими можуть виступати ціннісні орієнтації, ідеали та настанови. В той же час їх соціальна поведінка менш гнучка та адаптивна. Всі досліджувані діти демонструють середній рівень соціального самоконтролю, демонструючи таким чином в тій чи іншій мірі притаманну підлітковому віку прямоту та щирість у спілкуванні.

Характерною особливістю експериментальної вибірки є більш низькі показники (хоча і не на статистично достовірному рівні) соціального самоконтролю у порівнянні з контрольною групою. Це пов'язано з тим, що творчі види діяльності, інтеріоризація загальнолюдських культурних цінностей, яке відбувається під час перебування в закладах позашкільної освіти, виробляє у таких дітей чіткі внутрішні орієнтири соціальної поведінки та робить їх більш

незалежними від оцінок оточуючих, приборкує бажання подобатися іншим за будь-яку ціну та справляти виключно позитивне враження на кожну людину.

На наступному етапі було здійснено статистичну обробку результатів досліджуваних експериментальної та контрольної групи отриманих за шкалою соціальної довіри Дж. Роттера (див. таблиця 2.6, додаток Е).

Таблиця 2.6

Описові статистики, отримані за результатами обробки даних за шкалою соціальної довіри Дж. Роттера

	N	\bar{x}	Рівень	Стандартне відхилення	Стандартна похибка середнього
Експериментальна група	12	90,83	Високий	23,22942	6,70576
Контрольна група	15	65,93	Середній	27,69855	7,15173

В результаті порівняння показників шкали соціальної довіри за допомогою t-критерія Стьюдента (таблиця 2.7) встановлено, що експериментальна група на статистично достовірному рівні відрізняється від контрольної ($t = 2,540$; $p \leq 0,018$). При цьому досліджуваним, що відвідують заклади позашкільної освіти в більшій мірі притаманна соціальна довіра ($\bar{x} = 90,83$), ніж школярам, які не є вихованцями позашкільних установ.

Соціальна довіра передбачає позитивні очікування від оточуючих людей, установку на доброзичливість з їх боку, віру в добрі наміри партнерів по спілкуванню.

В більш широкому контексті соціальна довіра передбачає позитивне ставлення до суспільних організацій та державних органів як масштабних соціальних об'єднань, оптимістичне сприйняття їх діяльності в плані забезпечення законних інтересів громадян.

Таблиця 2.7

**Результати порівняння результатів за шкалою соціальної довіри
Дж. Роттера**

Шкала	t	p	$\bar{x}_1 - \bar{x}_2$	σ	Нижня межа	Верхня межа
Соціальна довіра	2,540	0,018	24,9	9,8	4,71	45,1

Пояснити відмінності в показниках соціальної довіри між експериментальною та контрольною групами можна різним досвідом соціальної взаємодії у вихованців закладів позашкільної освіти та школярів, соціальна ситуація розвитку яких обмежується родиною та школою. Адже відвідуваний заклад позашкільної освіти (гурток, секція, студія, майстерня тощо) – це додатковий експериментальний майданчик для випробування різних моделей соціальної взаємодії, що значно розширює соціальну ситуацію розвитку дитини, збагачує коло її контактів, дозволяє більш інтенсивно насичуватися цінностями та ідеалами більш досвідчених людей, які змогли успішно реалізувати себе в житті. Даний факт, поєднуючись з тим, що в закладах позашкільної освіти працюють як правило високоосвічені та кваліфіковані фахівці, обумовлює притаманний експериментальній групі дітей соціальний оптимізм та віру в людей та різноманітні соціальні інститути. Слід також зауважити, що подібний результат, окрім названих чинників, є результатом впливу унікальних соціально-педагогічних умов, пов'язаних зі змістом діяльності закладів позашкільної освіти, що будуть представлені та розкриті в наступному підрозділі.

Для перевірки експериментальної гіпотези про те, що для педагогів закладів позашкільної освіти в більшій мірі характерний діалогічно-особистісний стиль взаємодії, ніж педагогам звичайних освітніх установ було статистично оброблено результати авторської анкети «Портрет педагога».

Обробка результатів роботи досліджуваних з анкетною формою полягала в якісному аналізі відповідей на кожне запитання, підрахунок відсоткових часток того чи іншого варіанта відповіді та їх порівняння за допомогою ϕ^* -кутового перетворення Фішера (таблиця 2.8).

Таблиця 2.8

Результати порівняння оцінювання досліджуваними експериментальної групи педагогів за ϕ^* -кутовим перетворенням Фішера

№ з/п	Інтерпретація змісту питання анкети	Керівник гуртка ЗПО	Класний керівник	ϕ^* -кутове перетворення Фішера
1.	Дитині подобається спілкуватися з педагогом	11 / 91,7 %	7 / 58,3 %	$\phi^*=2,006$ $p\leq 0,05$
2.	Педагог викликає переважно позитивні емоції	12 / 100,0 %	5 / 41,7 %	$\phi^*=3,161$ $p\leq 0,01$
3.	Педагог відповідає очікуванням дитини та його уявленням про ідеального педагога (вказано мінімальну кількість якостей, що потрібно змінити)	10 / 83,3 %	8 / 66,6 %	$\phi^*=0,953$ Відмінності незначущі
4.	Педагог може знайти підхід до своїх вихованців	11 / 91,7 %	7 / 58,3 %	$\phi^*=2,006$ $p\leq 0,05$
5.	В педагога переважають позитивні риси	10 / 91,7 %	7 / 58,3 %	$\phi^*=1,377$ Відмінності незначущі

Як видно з порівняльної таблиці, зафіксовано окремі статистично достовірні відмінності на користь педагогів закладів позашкільної освіти. Зокрема переважно більшій кількості дітей подобається більше спілкуватися з керівником свого гуртка, ніж з класним керівником ($\phi^*=2,006$; $p\leq 0,05$), педагог ЗПО в більшій кількості випадків викликає у вихованців позитивні емоції ($\phi^*=3,161$; $p\leq 0,01$), а також педагог закладу позашкільної освіти оцінюється

таким, що більш здатний підібрати підхід до своїх вихованців ($\varphi^*=2,006$; $p \leq 0,05$). В той же час статистично достовірних відмінностей не зафіксовано за такими критеріями як «Педагог відповідає очікуванням дитини та його уявленням про ідеального педагога» та «В педагога переважають позитивні риси».

За даними характеристиками класні керівники не надто відстають від керівників гуртків, що говорить про те, що на рівні стійких особистісних рис і педагоги ЗПО, і педагоги ЗОШ мають однаково високий рівень педагогічної компетентності. Цього не можна сказати про динамічні аспекти взаємодії з вихованцями – в цьому плані спостерігається значна різниця між педагогами закладів освіти різного спрямування. В цілому такий результат може бути свідченням переважання під час перебування дитини в закладі позашкільної освіти суб'єкт-суб'єктної взаємодії з керівником гуртка (секції, студії тощо), про діалогічний характер спілкування між ними, відкритість, доброзичливість та толерантність педагога по відношенню до дитини, можливість підтримувати дружні стосунки на основі взаємної поваги один до одного, а також специфічним змістом сумісної діяльності під час навчальних занять.

Підводячи підсумки обробки та інтерпретації отриманих емпіричних даних, можна констатувати підтвердження гіпотези магістерської роботи про те, що розширення соціальної ситуації розвитку, збагачення та урізноманітнення, а також підвищення якості соціальних контактів за рахунок відвідування дитиною закладу позашкільної освіти виступає вагомим позитивним чинником її соціального виховання та виражається у порівняно високих показниках соціальної адаптованості та соціальної активності.

При цьому зафіксовані відмінності в процесі емпіричної перевірки експериментальних гіпотез досить значущі. В той же час не підтвердилося припущення про відмінності за таким показником як соціальний самоконтроль, що пов'язано з внутрішньо змістовним наповненням даного поняття.

2.4. Характеристика соціально-педагогічних умов соціального виховання дітей в закладах позашкільної освіти

Система закладів позашкільної освіти м. Кривого Рогу, на базі яких проводилось емпіричне дослідження, досить різноманітна та розгалужена. Кривий Ріг – одне з небагатьох міст, яке не маючи статусу обласного центру, має найбільшу кількість закладів позашкільної освіти в Дніпропетровській області (окрім м. Дніпро). На території міста діє 44 заклади позашкільної освіти різної спрямованості. В переважній більшості це центри дитячої та юнацької творчості та дитячо-юнацькі спортивні школи. В той же час в кожному районі міста є окремі позашкільні заклади спрямованість діяльності яких є унікальною та не повторюється в інших районах. Зокрема, в Довгинцівському районі діє 5 позашкільних закладів освіти, серед яких є єдиний в місті центр підготовки майбутніх авіаторів – КЗПО «Клуб «Юний авіатор» КМР».

В Інгулецькому районі працюють 4 позашкільні заклади освіти, серед яких можна згадати КПЗО «Центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді Інгулецького району» КМР», КПЗО «Дитячо-юнацька спортивна школа № 2 КМР».

Металургійний район – 6 закладів позашкільної освіти, серед яких можна відмітити КПЗО «Центр науково-технічної творчості учнівської молоді Металургійного району КМР». Така ж кількість закладів позашкільної освіти діє і в Саксаганському районі.

В Центральноміському районі міста працюють 7 закладів позашкільної освіти, серед яких особливий інтерес викликають КЗПО «Центр художньо-естетичної творчості дітей та юнацтва «Орфей» КМР»

Лідерами по кількості функціонуючих закладів позашкільної освіти є Покровський та Тернівський райони міста, в яких працюють по 8 відповідних установ. В Покровському районі можна відмітити такі позашкільні заклади як КПЗО «Станція юних натуралістів Покровського району» КМР» та КПЗО «Станція юних техніків Покровського району» КМР», а в Тернівському – КПЗО

«Центр позашкільної освіти «Терни» КМР».

Враховуючи те, що в кожному закладі позашкільної освіти представлено значну кількість гуртків, секцій та студій, можна стверджувати, що кожна дитини забезпечена значним вибором видів зайнятості за своїми інтересами та вподобаннями.

Як вже було визначено, головною метою позашкільних закладів є забезпечення потреб у творчій самореалізації, здобуття додаткових знань, умінь та навичок за інтересами та вибором. Найбільша роль тут відводиться педагогам-керівникам гуртків.

Виходячи з красномовних результатів емпіричного дослідження можна з впевненістю стверджувати, що в закладах позашкільної освіти створено особливі соціально-педагогічні умови виховання дитини, що благотворним чином позначаються на їх функціонуванні як суб'єктів спілкування та членів соціальної спільноти. Відповідаючи на питання про внутрішній зміст цих соціально-педагогічних умов та в чому вони полягають необхідно звернутися до характеристик специфіки функціонування позашкільних закладів освіти, описаних А. Мудриком, який на наш погляд найбільш вдало, змістовно та науково виважено охарактеризував ключові з них (рисунок 2.3):

1) добровільне входження дитини до закладу позашкільної освіти, яке як правило базується на вільному виборі, вираженому інтересі та бажанні самої дитини. Відвідування закладу позашкільної освіти виключає обов'язковість та будь-який примус. Це виражається в тому, що його відсутність не може бути перешкодою для продовження освіти, набуття професії. Добровільність також пов'язана з самостійним вибором дитиною змісту предметної діяльності, тривалістю участі в житті того чи іншого об'єднання. Оскільки численні заклади позашкільної освіти пропонують різні послуги, проявляється такий характер відносин, коли дитина та її батьки виступають в ролі замовників освітньої послуги. Відносини «замовник-виконавець» створюють передумови для вибору предметної спрямованості діяльності в такому закладі. Це призводить до постійної орієнтованості системи позашкільної освіти на

приваблення дітей, оскільки від цього залежить можливість реалізувати освітню програму педагогом. Такий принцип комплектування виховної організації створює необхідність забезпечувати мотивацію участі в діяльності у вихованців, що обумовлює креативність життєдіяльності дитячих колективів, диференціацію та індивідуалізацію виховного процесу, орієнтованість на процеси самопізнання, самовираження та самореалізації дитини, діалогічний характер спілкування між педагогом та дитиною [51, 52];

2) освіта, отримувана в закладі позашкільної освіти, має неосновний, додатковий характер, що знижує психоемоційне напруження та кардинальним чином впливає на мотивацію дитини. Досить часто мотивом відвідування закладів позашкільної освіти є ситуативний інтерес, прагнення бути включеним в референтну групу, знайти нових друзів, що свідчить про виражений соціалізуючий ефект. Додаткова освіта призначена доповнити дитині ту загальну та необхідну для всіх основу, яку забезпечує школа, за допомогою різних матеріалів та по-різному. Це доповнення має здійснюватись у руслі бажань та можливостей дитини, суспільства та держави. За влучним висловом А. Мудрика додаткова освіта приречена на периферійну роль – бути зверненим в минуле або майбутнє, оскільки його зміст складає те, що перестало бути загальним та обов'язковим, а також те, що ще таким не стало. Ця периферійність не принижує значення додаткової освіти, а навпаки робить його потужним засобом гуманізації системи освіти в цілому: його зміст доповнює матеріал шкільної програми, заповнює наявні з точки зору вимог повсякденного життя «пробіли» в змісті основної освіти, часто має міждисциплінарний, синтетичний характер [51];

3) виражена профорієнтаційна спрямованість закладів позашкільної освіти, що дає змогу дитині займатися вузькоспеціалізованою діяльністю та набувати впевненості в собі по мірі оволодіння нею. Призначення даних виховних організацій для дітей старшого дошкільного та всього шкільного періоду приводить до того, що в них професійна орієнтація стає довготривалим процесом поступового уточнення інтересів дитини, наближення його до

майбутньої професії шляхом численних проб та помилок у сфері практичної діяльності завдяки поглибленню та розширенню змісту освіти.

Важливо, що в закладі позашкільної освіти навчання відрізняється практичною спрямованістю, тому в його змісті відносно велику частку складає освоєння прийомів та способів навчальної та практичної діяльності, що створює широкі можливості для професіоналізації вихованців [51];

4) творчий характер діяльності, якою займається дитина;

5) оптимальне співвідношення стихійної, відносно спрямованої, відносно підконтрольної соціалізації та свідомої самозміни людини.

б) педагог позашкільної освіти певним чином обмежений в методах управління діяльністю та поведінкою дитини, обмежений в засобах вимог та покарань. Тому дитина як правило не відчуває емоційного дискомфорту в процесі спілкування з ним.

В даному випадку ефективний педагог у сфері позашкільної освіти для керування діяльністю вихованців встановлює діалогічні відносини, а активність вихованців в опануванні змісту освіти забезпечується шляхом стимулювання їх інтересу.

Такий педагог в очах дитини є спеціалістом в привабливій сфері діяльності, тому вона готова встановлювати з ним контакт, щоб опанувати цю діяльність. Образ педагога позашкільної освіти відрізняється від образу шкільного вчителя в сторону більшої довіри, більш комфортних відносин, спільного інтересу один до одного та до навчальної дисципліни [51]

7) робота педагога у сфері позашкільної освіти регламентується не програмою, яку йому «спускають зверху», а програмою, яку він створює на основі власних уявлень та легалізує через відповідну експертизу та затвердження. Тому ефективність професійної діяльності педагога додаткової освіти обумовлена його самореалізацією.

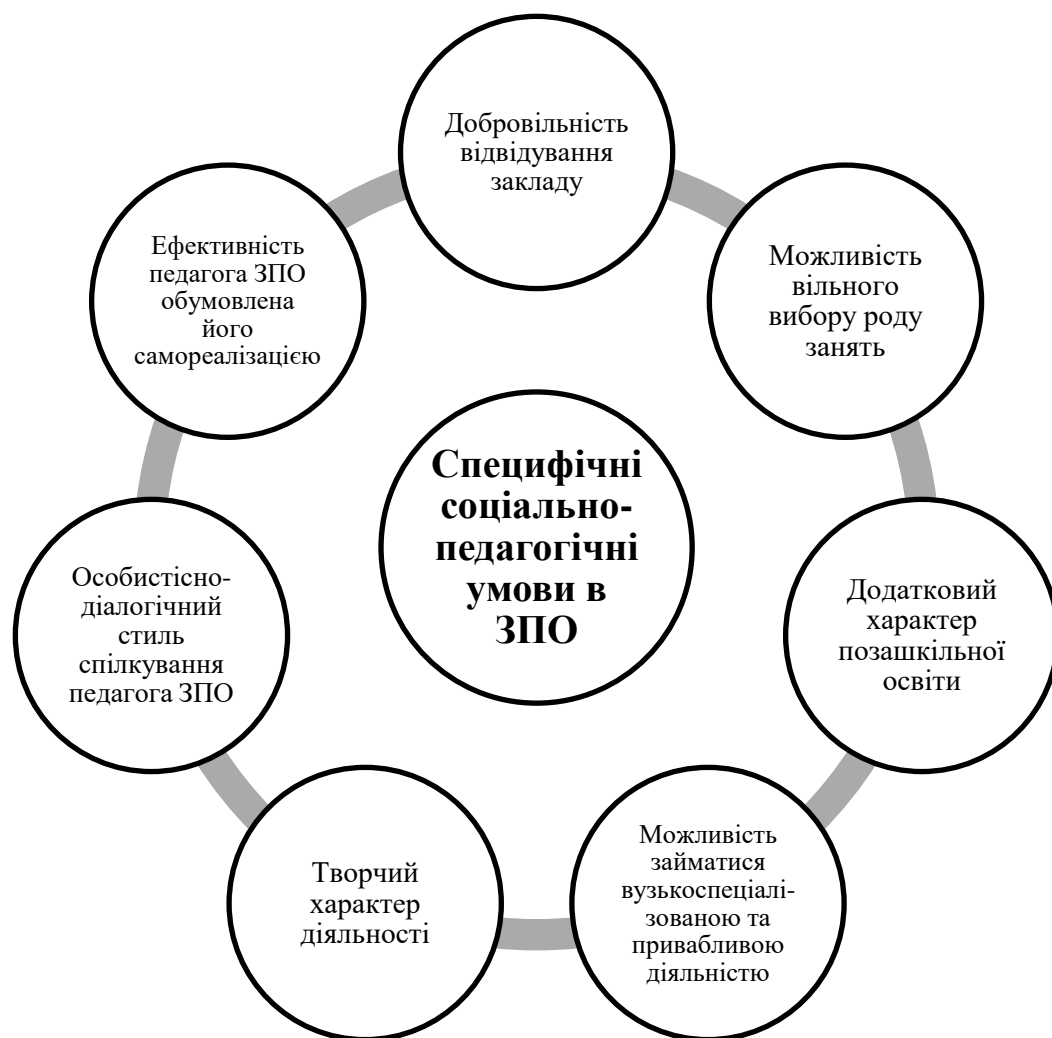

Рисунок 2.3. – Соціально-педагогічні умови соціального виховання дітей в закладах позашкільної освіти.

Перераховані соціально-педагогічні умови призводять до конкретних позитивних наслідків, що стосуються виховання соціально компетентної особистості та реалізуються на заняттях та під час виховних заходів в закладах позашкільної освіти, а саме:

- фіксація уваги учня на соціальному результаті діяльності (що моя робота може дати іншим?);
- ціннісна мотивація (для кого ми це робимо?; заради чого?; з якою метою?; що моя діяльність значить для власного розвитку та чим корисна оточуючим тощо);
- встановлення зв'язку цієї діяльності з наступним життям (чи буде це

корисним у майбутньому, у професійному плані, у звичайному житті?);

- рефлексія за підсумками діяльності (мої емоції; чи досягнув я результату?; що сприяло в досягненні результату?);

- постійна ілюстрація зв'язку поведінки конкретної людини з самопочуттям і благополуччям інших людей;

- передбачення й описання можливих наслідків того, що збирається зробити учень;

- обговорення з вихованцями проблем соціально-ціннісного рівня;

- спільне рішення дилем із морально-етичним змістом [34].

ВИСНОВКИ

Відвідуючи заклади позашкільної освіти, кожна дитина включається в нове коло контактів, а також піддається безпосередньому виховному впливу зі сторони педагога, що певним чином позначається на особливостях її соціального розвитку. Саме тому актуальність обраної теми кваліфікаційної роботи обґрунтовується необхідністю вивчення діяльності закладів позашкільної освіти, зокрема, їх ролі в соціальному вихованні дітей.

Послідовне вирішення задач магістерського дослідження дозволяє зробити наступні висновки.

1. Здійснено теоретичний аналіз наукових, методичних та нормативно правових джерел щодо змісту та проблем соціального виховання дітей. Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми дав можливість встановити, що соціальне виховання – це двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого боку, процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище. Воно тлумачиться як педагогічно орієнтована й доцільна система суспільної допомоги, необхідна підростаючому поколінню в період його включення в соціальне життя, в процесі якої формується здатність орієнтуватися в повсякденних життєвих ситуаціях, вирішувати виникаючі типові і нестандартні задачі, спираючись на привласнені соціальні цінності і розвинені особистісні орієнтації, використовуючи набуті вміння та навички, навчальний і життєвий досвід.

2. Обґрунтовано сутність виховного потенціалу закладів позашкільної освіти. Позашкільна освіта – це сукупність інститутів саме соціального виховання, що виступає базовою функцією роботи позашкільних закладів освіти. Ці установи у співпраці з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді виконують соціально-педагогічні функції щодо сприяння соціальному

становленню особистості шляхом самореалізації в соціально та особистісно значущій діяльності, соціальної реабілітації дітей та молоді з особливими потребами, профілактики девіантної поведінки учнівської молоді

3. Експериментально досліджено соціально-педагогічні умови ефективності соціального виховання дітей в закладах позашкільної освіти. Для перевірки експериментальних гіпотез було проведено емпіричне дослідження. Мета планування та організації емпіричного дослідження полягала у перевірці припущення про наявність позитивного впливу специфічних соціально-педагогічних умов, притаманних тільки закладам позашкільної освіти на результативність формування соціальних компетенцій їх вихованців, що у підсумку забезпечує високий рівень соціальної вихованості дітей та відповідно успішність у сфері соціальних взаємодій. Емпіричне дослідження було здійснене за квазіекспериментальним планом для двох нееквівалентних груп, аналогом незалежної змінної в якому був факт відвідування закладів позашкільної освіти, а залежною змінною – показники соціальної компетентності: соціальна адаптованості, активність, саморегуляція, соціальна довіра. В якості методичного інструментарію було обрано методик вивчення соціалізованості М. Рожкова, шкалу соціального самоконтролю М. Снайдера, шкалу соціальної довіри Дж. Роттера, а також розроблено авторську анкету «Портрет педагога». У дослідженні взяли участь дві групи досліджуваних: експериментальна група – школярі підліткового віку, які відвідують заклади позашкільної освіти; контрольна група – підлітки, що не відвідують заклади позашкільної освіти.

В результаті отримано статистично достовірні відмінності між експериментальною та контрольною групою за шкалами «Соціальна адаптованість» та «Соціальна активність» на користь підлітків, які відвідують заклади позашкільної освіти. Тобто респонденти експериментальної групи виявили більшу готовність швидко та правильно реагувати на різноманітні соціальні ситуації, реалістично оцінювати різноманітні ситуації спілкування, оперативність соціального орієнтування. Отже, можна стверджувати, що

відвідування закладів позашкільної освіти є важливим чинником розвитку відповідних соціальних компетенцій.

Характерною особливістю експериментальної вибірки є більш низькі показники соціального самоконтролю у порівнянні з контрольною групою. Це пов'язано з тим, що творчі види діяльності, інтеріоризація загальнолюдських культурних цінностей, яке відбувається під час перебування в закладах позашкільної освіти, виробляє у таких дітей чіткі внутрішні орієнтири соціальної поведінки та робить їх більш незалежними від оцінок оточуючих, приборкує бажання подобатися іншим за будь-яку ціну та справляти виключно позитивне враження на кожну людину.

Окрім цього встановлено, що підліткам, які відвідують заклади позашкільної освіти в більшій мірі притаманна соціальна довіра. Пояснити це можна більшим досвідом соціальної взаємодії у цих досліджуваних. Відвідуваний заклад позашкільної освіти (гурток, секція, студія, майстерня тощо) – це додатковий експериментальний майданчик для випробування різних моделей соціальної взаємодії, що значно розширює соціальну ситуацію розвитку дитини, збагачує коло її контактів, дозволяє більш інтенсивно насичуватися цінностями та ідеалами більш досвідчених людей, які змогли успішно реалізувати себе в житті. Даний факт, поєднуючись з тим, що в закладах позашкільної освіти працюють як правило високоосвічені та кваліфіковані фахівці, обумовлює притаманний експериментальній групі дітей соціальний оптимізм та віру в людей та різноманітні соціальні інститути.

За оцінками дітей на рівні стійких особистісних рис і педагоги ЗПО, і педагоги ЗОШ мають однаково високий рівень педагогічної компетентності. Цього не можна сказати про динамічні аспекти взаємодії з вихованцями – в цьому плані спостерігається значна різниця між педагогами закладів освіти різного спрямування. В цілому такий результат може бути свідченням переважання під час перебування дитини в закладі позашкільної освіти суб'єкт-суб'єктної взаємодії з керівником гуртка (секції, студії тощо), про діалогічний характер спілкування між ними, відкритість, доброзичливість та толерантність

педагога по відношенню до дитини, можливість підтримувати дружні стосунки на основі взаємної поваги один до одного, а також специфічним змістом сумісної діяльності під час навчальних занять.

У підсумку можна констатувати підтвердження гіпотези: розширення актуальної соціальної ситуації розвитку, збагачення якісних соціальних зв'язків за рахунок відвідування закладів позашкільної освіти призводить до збагачення та урізноманітнення репертуару поведінкових моделей соціального реагування, робить їх вихованців більш соціально адаптованими та активними. Ключові соціально-педагогічні умови соціального виховання в закладах позашкільної освіти полягають у необов'язковому характері їх відвідування учнями, диференціації видів діяльності в залежності від інтересів та потреб дитини, переважанні творчих видів діяльності, відсутності жорстких вимог до навчальних досягнень, що створює атмосферу, найбільш сприятливу для вільного та безпосереднього спілкування вихованців цих закладів. За результатами проведеного емпіричного дослідження підтверджено, що позашкільні заклади виконують важливу роль додаткового «полігону» соціального виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусенко О. В. Актуальність соціального виховання молоді у процесі демократизації українського суспільства. *Наше гасло*. 2004. № 1/2. С. 282-284.
2. Безпалько О. В. Організація соціальної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Науковий світ, 2006. 363 с.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник. Київ : Логос, 2003. 134 с.
4. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 176 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : навчально-методичний посібник у 2-х книгах. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
6. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 343 с.
7. Борбич Н. В. Тенденції розвитку соціального виховання в сучасній науці. *Вісник Запорізького національного університету*. 2008. № 1. С. 30-33.
8. Боришевський М. Й. Взаємини в учнівському колективі і формування особистості : навч. посібник. Київ : Знання, 1994. 147 с.
9. Введення в соціальну роботу : навч. посібник / за ред. Т. В. Семигіна, І. М. Грига та ін. Київ : Фенікс, 2001. 356 с.
10. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посібник. Київ.: Либідь, 2005. 400 с.
11. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. 616 с.
12. Галян І. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2011. 464 с.
13. Гапон Ю. А. Попередні дані про вивчення впливу традицій на соціальне

- виховання особистості. *Рідна школа*. 2004. №5. С. 18-21.
14. Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. №800. Дата оновлення : 14.07.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF> (дата звернення 20.07.2020).
 15. Діагностика та корекція соціальної дезадаптації підлітків / за ред. С. А. Белічевої. Київ : Генеза, 2000. 287 с.
 16. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / за заг. ред.. Н. В. Гавриш. Луганськ : Місто, 2006 . 273 с.
 17. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Універсум, 2013. 536 с.
 18. Єжова О. О. Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2014. 172 с.
 19. Жук В. М. Підготовка старшокласників до самостійного життя: комплекс занять. *Соціальний педагог*. 2009. №4. С. 42-59.
 20. Забродський М. М. Основи вікової психології. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2001. 112 с.
 21. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посібник. Київ : Видав. дім «Слово», 2008. 240 с.
 22. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту дітей. Київ : Дитячий фонд ООН «ЮНІСЕФ», 2002. 318 с
 23. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навчально-методичний комплекс / за заг. ред. І. Зверєвої, Ж. Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.
 24. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 232 с.
 25. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посібник у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ :

- Обнова Компані, 2017. 256 с.
26. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 392 с.
 27. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Київ : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
 28. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника. Київ : Світич, 2009. 201 с.
 29. Конституція України в редакції від 01.01.2020 р. : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.05.2020).
 30. Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012-2021 рр. (схвалено Вченою радою Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, протокол №9 від 14.11.2012 р.). URL : <https://shko-20.jimdofree.com/app/download/10119228893/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F+%D0%A9%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B0+%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0+%D0%B4%D0%BE+2021+%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83.pdf?t=1548954857&mobile=1>
 31. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. Київ : Віра Інсайт, 2000. 444 с.
 32. Лещук Г. В. Соціальне виховання як соціально-педагогічна категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Випуск 12. С. 90-92.
 33. Лимар Ю. В. Соціальне виховання в Україні: теоретико-методологічний аспект : веб-сайт. URL : <http://s-journal.cdu.edu.ua/base/2008/v3/v3pp125-127.pdf> (дата звернення 05.09.2020).
 34. Литовченко О. В. Роль позашкільних навчальних закладів у формуванні світогляду та ціннісних орієнтацій учнів. *Теоретико-методичні проблеми виховання та учнівської молоді : зб. наук. праць*. Вип. 19 Кн. Кіровоград :

- Імекс-ЛТД, 2015. С. 330-340.
35. Лукашевич М. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 112 с.
 36. Макаренко А. С. Воспитание гражданина. Москва : Просвещение, 1988. 304 с.
 37. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008 360 с.
 38. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічні аспекти профілактики адитивної поведінки підлітків та молоді. Київ : Освіта України, 2000. 338 с.
 39. Малько А. О. Теоретико-методологічні основи розвитку соціальної педагогіки : монографія. Харків : Видавництво ХНУ, 2004. 423 с.
 40. Мацкевіч Ю. Р., Зубцова Ю. Є., Заверико Н. В. Вимоги до написання курсових та кваліфікаційних робіт : методичні рекомендації для здобувачів ступенів вищої освіти бакалавра і магістра спеціальності «Соціальна робота» освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка». Запоріжжя : ЗНУ, 2018. 106 с.
 41. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику. Москва : Институт практической психологии, 1997 328 с.
 42. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Изд-во Московского психолого-социального института, 2011. 736 с.
 43. Мудрик А. В. Соціальний інтелект та соціальна компетентність. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №3. С. 4-7.
 44. Німич Г. М. Позашкільні навчальні заклади: до проблеми виховання особистості. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського*. Випуск 1.47 (114). Педагогічні науки. С. 198-202.
 45. Носенко Е. Л., Труляев Р. О. Позитивні цінності як чинник особистісного розвитку суб'єктів навчання : монографія. Київ : Освіта України, 2014. 155 с.
 46. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу :

- колективна монографія / В. В. Вербицький, О. В. Литовченко, Л. І. Ковбасенко та ін. За ред. О. В. Литовченко. Київ : Педагогічна думка, 2012. 191 с.
47. Організація і технологія соціальної роботи з дітьми вулиці / За заг. редакцією А. Й. Капської. Київ : Академвидав, 2003. 193 с.
48. Основи громадського здоров'я: теорія і практика : навчально-методичний посібник / за заг. ред. О. В. Безпалько. Ужгород : Социс, 2008. 381 с.
49. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. №866. Дата оновлення : 14.07.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF> (дата звернення 04.08.2020).
50. Піча В. М. Соціологія. Київ : Каравела, 2000. 202 с.
51. Поліщук Ю. Й. Соціальне виховання учнівської молоді як важлива педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Випуск 2 (39). С. 186-188.
52. Поліщук Ю. Й. Соціальне виховання учнівської молоді як соціально-педагогічна проблема. *Сприяння здоров'ю дітей та молоді: теоретико-методичні аспекти* : матеріали IV міжнародної соц.-пед. конференції. Луцьк : б. в., 2009. С. 328-335
53. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : монографія. Тернопіль : Крок, 2005. 216 с.
54. Принципы воспитания: визуальный словарь : веб-сайт. URL : <http://vslovar.org.ru/ped/1469.html> (дата звернення 05.09.2020)
55. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. №2145-VIII. Дата оновлення : 24.06.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 01.07.2020).
56. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення : 03.07.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 15.07.2020).
57. Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 р. № 1841-III. Дата оновлення : 18.03.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841->

- 14#Text (дата звернення: 06.09.2020).
58. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта та виховання в Україні у векторах сучасного розвитку. *Освіта та педагогічна думка*. №С. 5-10.
59. Рижанова А. О. Становлення вітчизняної теорії соціального виховання. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2008. №1. С.59-66.
60. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу» №526-р від 09.08.2017 р.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80> (дата звернення: 20.05.2020).
61. Руденко В. М., Руденко Н. М. Математичні методи в психології : підручник. Київ : Академвидав, 2009. 384 с.
62. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка : курс лекцій. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. 260 с.
63. Сердюк О. П. Змістовий аналіз соціального виховання учнів як педагогічна проблема. *Соціальний педагог: теорія і практика*. 2006. №3. С. 32-38.
64. Сидоренко Ю. А. Сучасна українська сім'я як клієнт соціальної роботи. *Соціальна робота в Україні : теорія і практика*. 2003. №2. С 99-103.
65. Сімейне право : підручник / за заг. ред. В. А. Кройтора, В. Ю. Євко. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 512 с.
66. Сімейний кодекс України в редакції від 02.04.2020 р. : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2947-14> (дата звернення: 19.05.2020).
67. Сімейноорієнтована соціальна робота : практичні аспекти. Конспект лекцій / за заг. ред. В. О. Кузьмінського, С. С. Лукашова. Київ : Молодь, 2010. 128 с.
68. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Капської, І. Пінчук, С. Толстоухової. Київ : ДЦССМ, 2000. 260 с.
69. Сорочинська В. Є. Організація роботи соціального педагога : навчальний посібник. Київ : Знання, 2005. 398 с.
70. Социальное воспитание : веб-сайт. URL : <http://www.profile-edu.ru/socialnoe-vozpitanie> (дата звернення 05.09.2020).

71. Социальное воспитание в учреждениях дополнительного образования детей : учебное пособие для студ. пед вузов / Б. В. Куприянов, Е. А. Салина, Н. Г. Крылова, О. В. Миновская. Под ред. А. В. Мудрика. Москва : Издательский центр «Академия», 2004. 240 с.
72. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / За ред. А. Й. Капської. Київ : Освіта України, 2000. 264 с.
73. Соціальна робота / соціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник / Заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Етносфера, 1994. 119 с.
74. Соціальна робота в Україні : навчальний посібник / І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін. За заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. Київ : Науковий світ, 2003. 233 с.
75. Соціальна робота в Україні: теорія і практика / Бех В. П., Капська А. Й., Пінчук І. М., Толстоухова С. В., Шум І. О. та ін. Київ : Видавництво «Прапор», 2007. 158 с.
76. Соціальне виховання. Принципи соціального виховання. Особистісний, гендерний, диференційний, індивідуальний підходи у соціальному вихованні : веб-сайт. URL: <http://psi-help.com> (дата звернення 05.09.2020).
77. Соціальні служби – родині : розвиток нових підходів в Україні / За ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. Київ : Дата Банк Україна, 2006. 128 с.
78. Сухомлинська О. В. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін. *Шлях освіти*. 2004. №2. С. 2-6.
79. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика. Луганськ : АССА, 2006. 292 с.
80. Цивільний кодекс України в редакції від 28.04.2020 р. : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15> (дата звернення: 19.05.2020).
81. Чертова К. Л. Соціальне виховання як предмет соціальної педагогіки. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2005. №1. С. 26-29.

ДОДАТОК

Додаток А

Методика вивчення соціалізованості М. Рожкова

Мета: виявити рівень соціальної адаптованості, активності, автономності та моральної вихованості учнів.

Хід проведення.

Учням пропонується прочитати (прослухати) 20 суджень і оцінити ступінь своєї згоди з їх змістом за такою шкалою:

4 – завжди;

3 – майже завжди;

2 – іноді;

1 – дуже рідко;

0 – ніколи.

Стимульний матеріал

1. Намагаюся слухатися в усьому своїх вчителів і батьків.
2. Вважаю, що завжди треба чимось відрізнятись від інших.
3. За що б я не бралася – добиваюся успіху.
4. Я вмію прощати людей.
5. Я прагну чинити так само, як і всі мої товариші.
6. Мені хочеться бути попереду інших в будь-якій справі.
7. Я стаю впевнений, коли впевнений, що я прав.
8. Вважаю, що робити людям добро – це головне в житті.
9. Намагаюся робити так, щоб мене хвалили оточуючі.
10. Спілкуючись з товаришами, відстоюю свою думку.
11. Якщо я щось задумав, то обов'язково зроблю.
12. Мені подобається допомагати іншим.
13. Мені хочеться, щоб зі мною все дружили.

14. Якщо мені не подобаються люди, то я не буду з ними спілкуватися.
15. Прагну завжди перемагати і вигравати.
16. Переживаю неприємності інших, як свої.
17. Прагну не сваритися з товаришами.
18. Намагаюся довести свою правоту, навіть якщо з моєю думкою не згодні навколишні.
19. Якщо я беруся за справу, то обов'язково доведу його до кінця.
20. Намагаюся захищати тих, кого ображають.

Щоб швидше і легше проводити обробку результатів, необхідно виготовити для кожного учня бланк, в якому проти номера судження ставиться оцінка.

П. І. учня _____ клас _____				
1	5	9	13	17
2	6	10	14	18
3	7	11	15	19
4	8	12	16	20

Обробка отриманих даних. Середню оцінку соціальної адаптованості учнів отримують при додаванні всіх оцінок першого рядка і розподілі цієї суми на п'ять. Оцінка автономності вираховується на основі аналогічних операцій з другим рядком. Оцінка соціальної активності – з третього рядком. Оцінка прихильності дітей гуманістичним нормам життєдіяльності (моральності) – з четвертим рядком. Якщо отримується коефіцієнт більше трьох, то можна констатувати високий ступінь соціалізованості дитини; якщо ж він більше двох, але менше трьох, то це свідчить про середній ступінь розвитку соціальних якостей. Якщо коефіцієнт виявиться менше двох балів, то можна припустити, що окремий учень (або група учнів) має низький рівень соціальної адаптованості.

Середню оцінку соціальної адаптованості учнів отримують при додаванні

оцінок за 1,5,9,13,17 судження і ділення цієї суми на п'ять. Оцінка автономності вираховується на основі аналогічних операцій з оцінками за 2,6,10,14,18 судження. Оцінка соціальної активності за оцінками за 3,7,11,15,19 судження. Оцінка моральності за оцінками за 4,8,12,16,20 судження. Для зручності підрахунку можна користуватися таблицею, запропонованою для відповідей учням.

Якщо отримується коефіцієнт більше трьох балів, то можна констатувати високий ступінь (рівень) розвитку соціальних якостей. Якщо коефіцієнт від двох до трьох балів – середній рівень.

Якщо коефіцієнт менше двох балів – низький рівень.

Оцінка соціалізованості:

від 0 до 2,0-низький рівень

від 2,1 до 3,0-середній рівень

від 3,1 до 4,0-високий рівень

Потім проводиться підрахунок кількості учнів в класі, які мають високий, середній і низький рівень розвитку соціальних якостей. Дані вносяться в зведені таблиці по ОУ (соціальна адаптованість – в таблицю № 7, активність – в таблицю № 8, автономність – в таблицю № 9, моральність – в таблицю № 10). Слід звернути увагу на те, щоб кількість учнів класу, зазначених в кожній таблиці, збігалось з даними таблиці № 1.

Довідка для підрахунку кінцевого результату

Сума балів в строчці	Результат ділення на 5
0	0
1	0,2
2	0,4
3	0,6
4	0,8
5	1
6	1,2

Сума балів в строчці	Результат ділення на 5
7	1,4
8	1,6
9	1,8
10	2
11	2,2
12	2,4
13	2,6
14	2,8
15	3
16	3,2
17	3,4
18	3,6
19	3,8
20	4

Додаток Б

Шкала соціального самоконтролю М. Снайдера

Опитувальник вимірює, якою мірою люди здійснюють контроль над своєю поведінкою і тим самим можуть впливати на враження, яке складається про них у оточуючих. Дана шкала дозволяє розрізнити людей, які добре вміють управляти виробленим враженням («добре керуючих собою») і людей, чия поведінка детермінується швидше внутрішніми установками, а не необхідністю самопрезентації («погано керуючих собою»). Автор даної шкали М. Снайдер виділив два типи особистості: особистість «прагматичну» і особистість «принципову». Людина демонструє відповідний своїм типом особистості тип самопрезентації, що відображає швидше внутрішні характеристики (у «принципової» особистості), або створений відповідно до ситуативних особливостей (у «прагматичної»).

Обробка і інтерпретація результатів

Підрахунок значення шкали соціального самоконтролю (ШСС) проводиться шляхом підсумовування балів у відповідності з наступним ключем:

- позитивний вибір: 5,6,7,8,10,11,13,15,16,18,19,24,25;
- негативний вибір: 1,2,3,4,9,12,14,17,20,21,22,23.

Підсумковий показник може перебувати в діапазоні від 0 до 25. Чим він вищий, тим вище здатність управління самопрезентацією в спілкуванні або соціальний самоконтроль. Нормативні значення показників шкали ШСС: середнє значення – 11,7; стандартне відхилення – 4,1.

Переклад первинних даних в стандартизовану шкалу стенів здійснюється у відповідності з наступною таблицею:

Переклад первинних балів у стени

Стен	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Первинний бал	<3	4-5	6-7	8-9	10-11	12-13	14-15	16-17	18-19	>20

Особи з високим рівнем соціального самоконтролю схильні чуйно сприймати емоційні та поведінкові прояви оточуючих і орієнтовані на них в тих ситуаціях, коли не знають, що робити. Поведінка таких людей сильно варіюється в залежності від ситуації. Крім того, у них можливо неузгодженість в вираженні емоцій за різними експресивними каналами: наприклад, вираз обличчя у такої людини може свідчити про один емоційний стан, а голос – про інший. Поведінка, що найбільш точно відображає їх внутрішній афективний стан, такі люди виявляють лише в ситуаціях з мінімальними «підказуючими» елементами. В цілому осіб з високим рівнем соціального самоконтролю відрізняє заклопотаність соціальною придатністю своєї поведінки, чутливість до експресивної поведінки інших і використання її в якості керівництва з управління власною експресією. Такі люди ефективно контролюють свою поведінку і без значних зусиль можуть створити в оточуючих потрібне враження про себе.

Індивіди з низьким рівнем соціального самоконтролю мають протилежні якості: вони мало переймаються адекватністю своєї поведінки і емоційної експресії і не звертають уваги на нюанси поведінки інших людей. Це не означає, що вони менш емоційно виразні. Просто їх поведінка і емоції залежать більшою мірою від їх внутрішнього стану і установок, а не від вимог і особливостей ситуації. Тому їх репертуар самопрезентації не надто широкий. Звідси випливає і більша стабільність поведінки таких людей в різних ситуаціях, і велика узгодженість у вираженні емоцій по різних каналах, і відсутність розвинених навичок контролю і управління своєю поведінкою.

Інструкція

Якщо твердження більш менш точно відображає ваші якості, звички та поведінку, то поставте, будь ласка, в бланку відповідей позначку в колонці зі

словом «Вірно» навпроти відповідного твердження, якщо твердження не описує вас, не відповідає вашим рисам, звичкам, настановам та вчинкам, то тоді позначку необхідно поставити навпроти нього в колонці «Невірно».

Текст опитувальника

№ з/п	Твердження	Вірно	Невірно
1.	Мені важко імітувати поведінку інших людей.		
2.	Моя поведінка зазвичай є вираженням моїх справжніх почуттів.		
3.	На вечірках або зборах я не намагаюся робити або говорити те, що подобається іншим.		
4.	Я можу відстоювати тільки ті ідеї, в які вірю.		
5.	Я можу вимовити експромтом мова навіть про ті речі, про які я майже нічого не знаю.		
6.	Мені здається, я прикидаюся, щоб розважити людей або справити на них враження.		
7.	Коли я не знаю, як себе вести в деяких ситуаціях, я дивлюся, як роблять інші.		
8.	Ймовірно, я міг би стати хорошим актором.		
9.	Я рідко потребую раді друзів, щоб вибрати фільм, книгу або музику.		
10.	Іноді з боку здається, що я відчуваю глибші емоції, ніж є насправді.		
11.	Я більше сміюся, коли дивлюся комедію в компанії, ніж коли перебуваю один.		
12.	У групі людей я рідко є центром уваги.		
13.	У різних ситуаціях і з різними людьми я поступаю як абсолютно різні особи.		
14.	У мене не дуже-то виходить змушувати інших людей любити мене.		
15.	Навіть якщо я незадоволений собою, я часто роблю вигляд, що прекрасно проводжу час.		
16.	Я не завжди буваю таким, яким здаюся.		
17.	Я не став би міняти свою думку (або манеру поведінки) для того, щоб доставити комусь задоволення або заслужити чиєсь розташування.		
18.	Я вважаюся людиною, що вносить пожвавлення в компанію.		
19.	Щоб жити із оточуючими і подобатися їм, я схильний бути таким, яким мене хочуть бачити.		
20.	Мені ніколи не вдавалися такі ігри, як шаради,		

№ з/п	Твердження	Вірно	Невірно
	імпровізовані вистави.		
21.	Мені важко змінити свою поведінку, щоб пристосуватися до різних людей і різних ситуацій.		
22.	На вечірках я надаю іншим право жартувати і розповідати історії.		
23.	У компанії я відчуваю себе трохи скуто і не можу показати все, на що я здатний.		
24.	Я можу дивитися людині прямо в очі і брехати з чесним обличчям (якщо це потрібно для справи).		
25.	Я можу обманювати людей, демонструючи дружнє ставлення до них, в той час як насправді вони мені не подобаються.		

Додаток В

Шкала соціальної довіри Дж. Роттера

Інструкція. Будь ласка, проіндексуйте ступінь вашої згоди або незгоди з кожним твердженням, використовуючи наступну шкалу:

- 1 – абсолютно згоден;
- 2 – згоден;
- 3 – важко відповісти;
- 4 – не згоден;
- 5 – абсолютно не згоден.

Текст опитувальника

1. У суспільстві зростає лицемірство.
2. У спілкуванні з незнайомими людьми краще бути обережним до тих пір, поки вони не доведуть, що їм можна довіряти.
3. Майбутнє нашої країни залишиться похмурим до тих пір, поки в політику не будуть залучені кращі люди.
4. Страх, презирство суспільства або покарання оберігають більшість людей від порушення закону краще, ніж їх власна совість.
5. Виконання письмового іспиту без присутності викладача призведе до зростання списування.
6. Обіцянкам батьків зазвичай можна вірити.
7. Організація Об'єднаних Націй ніколи не буде ефективною силою для підтримання миру на планеті.
8. Судова система – це місце, де до кожного проявляється неупереджене ставлення.
9. Більшість людей жажнулися б, якби дізналися, як спотворюються новини, які публіка чує і бачить.
10. Саме надійне – це вірити, що попри те, що говорять люди, вони, перш за все, зацікавлені у власному добробуті.

11. Навіть маючи інформацію з газет, радіо і телебачення, все одно дуже важко отримати об'єктивне уявлення про події в суспільстві.

12. Майбутнє здається багатообіцяючим.

13. Якби ми насправді знали про те, що відбувається в міжнародній політиці, то суспільство мало б причини бути більш переляканим, ніж воно є зараз.

14. Більшість обраних офіційних осіб щирі в своїх передвиборчих обіцянках.

15. Результати багатьох головних національних спортивних змагань тих чи інших чином зумовлені заздалегідь.

16. Більшості експертів можна сказати в очі правду про межах їх знань.

17. Більшості батьків можна вірити в те, що вони виконають свої погрози покарань.

18. Чи можна вважати, що більшість людей зроблять те, що говорять.

19. У наша конкурентна час кожен повинен бути напоготові, інакше хто-небудь може використувати його в своїх цілях.

20. Більшість ідеалістів щирі і часто використовують на практиці те, що сповідають.

21. Більшість продавців чесні в описі товару, що продається.

22. Більшість учнів в школі не будуть списувати, навіть якщо будуть впевнені у безкарності.

23. Більшість фахівців з ремонту не будуть завищувати ціну на послуги, виявивши вашу некомпетентність.

24. Велика частка звернень до страхових компаній з приводу виплати страховки за нещасними випадками є помилковою.

25. Більшість людей чесно відповідають на опитування громадської думки.

Обробка результатів

Результат, отриманий індивідом в процесі підсумовування балів, показує рівень довіри: чим більшу кількість балів набрано, тим більший ступінь

соціальної довіри проявляє індивід. Підрахунок балів проводиться як прямим способом: підсумовуються числові оцінки, поставлені досліджуваним по відношенню до тверджень № 6, 8, 12, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 25; так і інверсованим: числові оцінки, поставлені досліджуваним по відношенню до тверджень № 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 15, 19, 24 замінюються за наступним принципом: 1 = 5; 2 = 4; 3 = 3; 4 = 2; 5 = 1 (перша цифра – бал, поставлений досліджуваним).

Далі підраховується сума балів за прямою шкалою та інверсованою, а отримані результати складаються. Остаточний підсумок показує рівень соціальної довіри досліджуваного. Згідно з методикою, отримані результати варіюються в межах від 25 (абсолютна недовіра) до 125 балів (абсолютна довіра). Середнє значення становить 75 балів.

Додаток Г

**Матриця первинних даних досліджуваних експериментальної та
контрольної групи за методикою М. Рожкова**

№ з/П	Соціальна адаптованість		Соціальна автономність		Соціальна активність		Моральність	
	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група
1.	3,1	2,2	3,2	0,7	2,2	0,1	3,7	1,5
2.	3,8	2	1,9	3,5	3,1	3,5	2,9	1,9
3.	2,4	2,6	3,3	0,4	2,4	1	0,5	0,5
4.	3,2	3	2,4	1,4	3	1,2	1,2	0,4
5.	3,6	3,4	0,3	1,4	3,5	3,1	3,5	1,5
6.	2,1	3,2	3,3	4	3	4	1,1	0,8
7.	4	2,7	1,9	2,2	2,9	3,3	3,2	2,7
8.	3,8	0,3	0,8	0,6	3,9	2,5	2,7	3,3
9.	4	2,5	2,1	2,2	2,7	2,8	2,4	3,3
10.	3,5	3,1	0,8	3,8	4	2,9	2,9	0,4
11.	2,2	0,9	3,8	2,2	2,3	2,6	2	2,9
12.	3,8	0,6	4	0,6	3,7	2,5	3,3	2,1
13.		3,5		2,2		1,1		1,5
14.		1,7		3,6		1,3		1,9
15.		0,4		0,3		0		2,4
\bar{x}	3,3	2,1	2,3	1,9	3,1	2,1	2,5	1,8

Додаток Д

Матриця первинних та стандартизованих балів досліджуваних за шкалою соціального самоконтролю Снайдера

	Експериментальна група		Контрольна група	
	Первинний бал	Стен	Первинний бал	Стен
1.	3	1	13	6
2.	17	8	6	3
3.	17	8	23	10
4.	23	10	12	6
5.	14	7	20	10
6.	3	1	21	10
7.	18	9	2	1
8.	2	1	0	1
9.	9	4	11	5
10.	13	6	24	10
11.	16	8	6	3
12.	6	3	12	6
13.			20	10
14.			3	1
15.			22	10
\bar{x}	11,75	5,5	13	6,2

Додаток Е

Матриця первинних даних досліджуваних експериментальної та контрольної груп за шкалою соціальної довіри Дж. Роттера

	Експериментальна група	Контрольна група
1.	123	44
2.	84	56
3.	118	79
4.	75	54
5.	107	71
6.	69	31
7.	101	73
8.	72	43
9.	53	71
10.	71	123
11.	119	43
12.	98	86
13.		110
14.		25
15.		80
\bar{x}	90,83333	65,93333